

Turkish Studies

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 325-353

DOI: 10.7827/TurkishStudies.15094

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2019

✓ Accepted/Kabul: Mart 2019

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Serhat ZAMAN – Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR – Prof. Dr. Murat SUNKAR –
Doç. Dr. Ali YİĞİT

This article was checked by iThenticate.

MUŞ İLİ'NDE YAYLALARIN DAĞILIŞI

Esen DURMUŞ* - Ayşe ÇAĞLIYAN**

ÖZET

Türkiye’de yaylalar farklı yerleşme yerlerinde yaşayan nüfus gruplarının mevsimlik yaşam ve ekonomik faaliyet alanlarıdır. Türkiye’nin hemen her bölgesinde yayla sözcüğü yazın çıkıp oturulan serin yer, dağların üzerindeki yazlık ikametgâh ya da yazlık mera anlamına gelmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde arazi kullanım değerlerinin % 60’ını çayır ve mera alanları oluşturmaktadır. Bölgede Yukarı Murat Bölümü’nde yer alan Muş ilinin % 40’lık bölümü plato sahalarından oluşmaktadır. Arazi kullanım değeri açısından arazi varlığının % 46’sı çayır ve mera alanlarından oluşmaktadır. Muş ilinde yaylacılık faaliyetleri dört alanda incelenmektedir. Doğuda Bingöl-Muş sınırında yer alan Şerafettin Dağları, kuzeyde Bingöl, Muş ve Erzurum sınırındaki Bingöl dağları ve Akdoğan dağları, Muş merkez ilçenin kuzeyinde Otluk ve güneyinde Diyarbakır, Batman illeri sınırındaki Muş Güneyi Dağlık sahasına dahil Karaçavuş Dağında yer alan platolar yaylacılığın kümelendiği alanlara karşılık gelmektedir. Hidrografik açıdan Murat nehri ve kollarının su toplama havzasına karşılık gelen alanda bol su kaynaklarına sahip olup aynı zamanda sirk ve volkanik kökenli göl oluşumları yaylacılığın önemli rezerv sahalarına karşılık gelmektedir. Yayla alanları, hem yükseltinin hem de küçükbaş hayvan sayısının fazla olduğu Varto, Bulanık ve Merkez ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ilçelerde Muş ilinin küçükbaş hayvan varlığının % 81’i yetiştirilmektedir. Muş yaylalarının diğer bir önemi de Türkiye’nin en önemli yaylacılık potansiyeline sahip olan Erzurum-Kars yaylalarının geçiş güzergâhında yer almasıdır. Muş ilinde küçükbaş hayvan varlığının azalmasına bağlı olarak Bulanık, Malazgirt, Korkut ve Hasköy ilçelerinde yayla hayvancılığının yerini büyükbaş ve mera hayvancılığı almaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Muş, yayla, yaylacılık, dağlık alanlar, hayvancılık

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, E-posta: esendurmus@firat.edu.tr

** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, E-posta: acaglayan@firat.edu.tr

DISTRIBUTION OF PLATEAUS IN THE PROVINCE OF MUŞ

ABSTRACT

Plateaus in Turkey are the areas of seasonal life and economic activities of the population groups living in different settlements. The word plateau in almost every region of Turkey means a cool place to go up and enjoy in summer, a summer residence on the mountain or a summer pasture. 60% of the land use value in the Eastern Anatolia Region consists of meadow and pasture areas. 40% of the province of Muş in the Upper Murat section in the region consists of meadow and pasture areas. 46% of the land size in terms of land use value is composed of meadow and pasture areas. Transhumance activities in the province of Muş are examined in four areas. The Şerafettin Mountains located at the boundary of Bingöl-Muş in the east Bingöl in the north, Bingöl and Akdoğan mountains on the border of Muş and Erzurum, and the plateaus on the Karaçavuş Mountain included within the Muş south mountainous area in Otluk in the north of the central district of Muş and on the border of the province of Diyarbakır and Batman correspond to the areas where transhumance activities have clustered. From the hydrographical point of view, the area corresponding to the catchment basin of the river Murat and its tributaries has abundant water resources and the lake formations of circus and volcanic origin correspond to the important reserve areas of and its tributaries. The plateau areas are concentrated in the Varto, Bulanık and Central districts where both the elevation and the number of small cattle are high. In these districts, 81% of small cattle presence of the province of Muş is raised. Another importance of the plateaus of the province of Muş is the fact that they are located on the transit route of the Erzurum-Kars plateaus that have the most important transhumance potential in Turkey. Due to the decrease in the presence of small cattle in the province of Muş, plateau livestock has started to replace the bovine and pasture livestock in the districts of Bulanık, Malazgirt, Korkut and Hasköy.

STRUCTURED ABSTRACT

The main science disciplines that make nomadic livestock breeding and transhumance a research topic are Geography, History, Economics, Anthropology, Architecture, Art History, Sociology, Literature, Folklore and Ethnology. Each science discipline has interpreted transhumance according to its own field of interest and research (Tuncel, 2014: 5). The subject of nomadic livestock breeding and transhumance has been the subject of many different disciplines apart from Geography. Science of Geography has tried to explicate the relationship and distribution between the transhumance activities and natural and human environment, and the reasons of this distribution (Yiğit, 2015: 133). The Turkish communities adopting a nomadic lifestyle in Central Asia continued this lifestyle in different lands. A part of the Turks who settled in Anatolia since the end of the 11th century maintained this lifestyle in a cultural sense. In the period of Seljuk and Ottoman Empire where Turks were settled and the established cultures were dominant, they continued their transhumance activities under the name of Turkmen and

Yörük (Turkish nomads in Anatolia) (Kutlu, 1984: 7). Alagöz (1993) interpreted the transhumance activity as a mountain pasture where the herds came and lingered around during the hottest period of the summer. Darkot (1975) stated that the spreading of the herds to the slopes and plains in the mountain ranges in order to provide weed generated the term summer pasture or plateaus.

The transhumance activities carried out in the different characters in every region in Turkey have still been underway by changing function. In the past, while they continued to be a nomadic livestock and agricultural activity, and today, in addition to these activities, they have gained functional diversity, including tourism and commercial activities. We can discuss the development of transhumance activities in four periods. 1) The period prior to 1950 corresponded to the traditional activities. 2) 1950-80 period was seen as the period in which traditional transhumance regressed. In this is the period, when the rural areas were vacated and the population in cities increased, the economic functions were diversified and the livestock activities decreased. 3) The 1980-90 period was the period when transhumance gained a new dimension and the use of land, pasture and pasture areas as well as tourism and recreation activities began to develop. This period is the when secondary housing, incompatible with traditional rural architecture (3-4-storey buildings) in urban form, started to be built together with the infrastructure services (roads, electricity, water, health, telephone). 4) The period of 1990s and beyond was the period when infrastructure investments for tourism increased, tourism center areas were created and The Ministry of Tourism supported the transhumance tourism (Somuncu et al., 2015: 84-87).

When we look at land use in the province of Muş, it is seen that meadow and pasture areas have a high value of 46%. These areas are the spaces where both pasture and transhumance activities are carried out. The increment in the evaluation of pasture areas in the province of Muş leads to the use of pasture areas as transhumance areas.

The number of small cattle in the province of Muş decreased by 32.8% between 1995 and 2018. When this decrease rate is evaluated over the years, we observed a rate of 55.8% between the years 2008 and 2009. In a year, number of small cattle decreased in half. The period between 2008 and 2009 is the one when travel to meadow and pasture areas was prohibited for the security reasons. Sheep breeding decreased by 38,06% between 1995 and 2018 and this rate was observed to 55,50% between 2008 and 2009. In terms of bovine breeding, an increase rate of 57% was observed in the province between 1995 and 2018. Even though this increase seems to be positive initially, there are clearly differences in terms of cattle species. By the end of 1995-2008, it was observed that there was 49% decrease in domestic cattle, 391% increase in hybrid cattle and 1925% increase in crossbreed cattle breeding in the same period.

In the province of Muş, transhumance activities are carried out in different areas depending on the distribution of mountains and plateaus. Distribution of plateaus 1) Bingöl, 2) Akdoğan, 3) South of Muş (Karaçavuş Mountains), 4) Şerafettin Mountains and 5) Other mountainous masses (Otluk, Bilican, Top and Lala Mountains) were discussed in five different areas. In the district of Bulanık, transhumance activities are carried out on the Akdoğan, Bilican and Golibaba

Mountains. In the district of Varto, transhumance activities are concentrated in three areas. They are carried out on the Akdoğan, Bingöl and Şerafettin Mountains. In the central district, transhumance activities are carried out on Şerafettin, Karaçavuş and Otluk Mountains. Even though the district of Malazgirt is not active area in terms of transhumance activities due to the presence of settlements with large pasture areas depending on the elevation, the masses of Lala and Top Mountains are currently used by some villages. In the district of Korkut, mostly Otluk and Yakupağa Mountains are used for transhumance activities.

In the province of Muş, transhumance activities are closely related to the morphological structure, water resources and social structure of the province. Namely, a large part of the provincial land consists of low and high plateau areas. In the province where the elevation is 1692 m. on average, the mountainous masses are 2000 m. and above, and have the characteristics of a high plateau. The plateau fields, which are broken up by the River Murat and its branches, also accommodate rich resources and circus lakes. Elevation and the conformity of the earth's shape together with the climate characteristics, especially precipitation and temperature conditions promote transhumance activities. The years 1993, 2008 and 2009 were the period when travel to meadow and pasture areas was prohibited for the security reasons and in relation to this, the number of animals decreased. As a result of the prohibition of travel to meadow and pasture areas, we see that small cattle breeding gradually decreased and it was replaced by crossbreeding.

While there were intensive transhumance activities in the Varto, Central and Bulanık districts, since the district of Malazgirt is located on the upper steps in terms of elevation, the existing bovine breeding activities are carried out in pastures with highland characteristics. Transhumance activities were not very prominent in the Korkut district located on the shore of the plain of Muş. In Hasköy district, on the other hand, transhumance activities are no longer carried out due to the decrease in small cattle breeding.

While the villages dealing with transhumance activities do not accept the external nomad groups, the highland areas of the rural settlements vacated for security reasons are hired to groups coming from the provinces of Batman, Diyarbakir, Şanlıurfa, Tunceli and Elazığ. In Muş province, some of the owners of livestock use especially the Karacadağ plateau and Diyarbakır basin as winter quarters. The most important feature that highlights the plateaus of Muş is that they are located on the transition route to the Erzurum-Kars plateaus. Therefore, it is situated in a lively area in terms of transhumance activities.

Keywords: Muş, plateaus, transhumance, mountainous areas, breeding

1.GİRİŞ

Göçebe hayvancılık ve yaylacılığı araştırma konusu yapan başlıca bilim dalları Coğrafya, Tarih, Ekonomi, Antropoloji, Mimarlık, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Edebiyat, Halkbilim ve Etnoloji'dir. Her bilim dalı yaylacılığı kendi ilgi alanına ve araştırma konusuna göre yorumlamıştır (Tunçel, 2014: 5). Göçebe

hayvancılık ve yaylacılık konusu çeşitli özellikleri ile Coğrafya dışında birçok farklı bilim dalının konusu olmuştur. Coğrafya bilimi, yaylacılık faaliyetlerinin doğal ve beşeri ortamlarla ilişkisini, dağılımını ve bu dağılımın nedenleri açıklamaya çalışmıştır (Yiğit, 2015: 133). Orta Asya'da göçebe bir hayat tarzı benimseyen Türk toplulukları gittikleri farklı alanlarda da bu hayat tarzını sürdürmüşlerdir. XI. Yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya yerleşen Türkler'in bir bölümü kültürel anlamda bu hayat tarzını devam ettirmişlerdir. Türkler'in yerleşik hayata geçtiği ve yerleşik kültürlerin baskın olduğu Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkmen ve Yörük adı altında yaylacılık faaliyetleri sürmüştür (Kutlu, 1984: 7). Yaşadıkları bölgeye göre farklı isimlerle anılan (Türkmen, Yörük, Göçer ve günümüzde de yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte Yarı Göçebe) bu topluluklar hayvancılığa bağlı ekonomileriyle, yerleşik hayat ile göçebelik arasında ara tip yerleşme olarak görülür. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yürütülen ekonomik faaliyet hep hayvancılık kaynaklıdır (Durmuş, Çağlayan, 2010: 84).

Yaylacılık, nomadizm (nomadism) veya göçebe hayvancılığa ya da çobanlık yaşantısına bir bakıma benzerse de, iki yönüyle ondan ayrılmaktadır. Birincisi, çoğu yaylacı; yerleşik ve geçici olan iki yerleşme bölgesi arasında, ritmik olarak (düzenli aralıklarla tekrarlanan) hareket etmektedir. Yazları geçici yerleşmeler olan yaylalara, güzleri ise, esas ve devamlı yerleşmeler olan köylere veya ovalara, vadi içlerine, kıyılara ve alçak yörelere inilir. Oysaki göçebe hayvancılıkta belli bir yaşam bölgesine bağlı kalınmaksızın sürekli bir otlak arayışı söz konusudur (Doğanay, Çoşkun 2013: 5).

Türkiye'de her bölgede farklı karakterde yürütülen yaylacılık faaliyetleri fonksiyon değiştirerek devam etmektedir. Eskiden göçebe hayvancılık ve tarım faaliyeti olarak sürdürülürken günümüzde bu faaliyetlerin yanı sıra turizm ve ticari faaliyetleri de içererek fonksiyonel anlamda çeşitlilik kazanmıştır. Yaylacılık faaliyetlerinin gelişimini dört dönem hâlinde ele alabiliriz. 1) 1950 öncesi dönemde geleneksel anlamda yürütülen faaliyete karşılık gelirken. 2) 1950-80 dönemi geleneksel yaylacılığın gerilediği dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal alanların boşaldığı kentlerde nüfusun arttığı bu dönemde ekonomik fonksiyonların çeşitlendiği ve hayvancılık faaliyetlerinin gerilediği döneme karşılık gelmektedir. 3) 1980-90 döneminde yaylacılık yeni bir boyut kazanarak arazi kullanımında çayır ve mera alanları yanında turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin gelişmeye başladığı dönemdir. Alt yapı hizmetleri (yol, elektrik, su, sağlık, telefon) ile birlikte kentsel formda geleneksel kırsal mimariyle uyumsuz (3-4 katlı binalar) ikincil konutların inşaa edildiği dönemdir. 4) 1990 ve sonrası dönemde turizm için alt yapı yatırımlarının arttığı, turizm merkezi alanlarının oluşturulduğu, Kültür ve Turizm bakanlığınca da yayla turizminin desteklendiği dönemdir (Somuncu vd., 2015: 84-87).

Doğanay ve Zaman (2004) Oba ve yaylak yerleşmelerini yüksek platolarda yazları sürüleri ile birlikte alçak kesimlerdeki daimi yerleşmelerde oturan aileler tarafından geçici olarak yerleşilen aile bireyleri ve hayvanların geceleri barındıkları çoğunlukla basit inşa edilmiş taş yapı kümeleri olarak tanımlamışlardır. Yaylalarda yürütülen faaliyetleri hayvan yetiştiriciliği, rekreasyonel amaçlar, sınırlı düzeyde sebzeçilik ve çayır üretimi olarak belirtmişlerdir (Doğanay, Zaman, 2004: 12).

Alagöz (1993) yaylacılığı hayvan sürülerinin yazın en sıcak devresinde çıkıp uzun süre kaldıkları dağ merası diye yorumlamıştır. Darkot (1975), ot sağlamak amacıyla, sürülerin dağ sıralarındaki yamaç ve düzlüklere yayılmasından, yaylak veya yayla teriminin oluştuğunu belirtmiştir. Yayla sözcüğü çoğu kez Fiziki Coğrafya'da plato karşılığında kullanılan bir terimdir. Dağ ve ovaya karşılık gelen bir yer şeklini tanımlayan plato terimi ile eş anlamlı olarak yayla terimi de kullanılmaktadır. Ancak Platoya karşılık gelen yayla ifadesi fiziki bir tanımlamadan ziyade beşeri ve ekonomik bir terim olarak kullanılmıştır. Bütün bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere yayla yılın belirli bir süresi içinde hayvan otlatmak, ziraat yapmak ve geçim sağlanmasında menfaat temin eden her türlü işte çalışmak, hatta dinlenmek için çıkılan veya gidilen, köyün hayat sahasının dışında kalan, çok defa köyün müşterek mülkü olan köyden ayrı ve çoğu yerde uzak olmakla beraber sosyo-ekonomik bağlarla tamamen veya kısmen köye bağlı bir yer veya köyün esas geçim sahasına ekli ikinci bir bölümü olarak belirtilir (Tunçdilek, 1967: 138).

Türkiye’de toprağa bağlı olmayan, çadır hayatı yaşayan, ekonomik faaliyeti yalnız küçükbaş hayvan yetiştirmeye dayanan, mevsime göre stepten yaylaya, yayladan stepe uzun bir mesafe kat ederek bazen ağır, bazen hızlı yer değiştiren, akrabalık ve soy ilişkileriyle birbirine bağlı, kendi içinde toplumsal bir örgütlenme gösteren göçebe aşiretler bulunmaktadır. Bunlar yaşamlarını göçebe çobanlık yaparak sürdürmektedirler. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi step ve yaylalarında, Güney ve Doğu Toroslar’da yaşayan göçebelerin son yıllarda sayıları azalmıştır. Göçebelerin giderek yerleşik hayata geçmesinin ardından göçebelik yerine yarı göçebelik faaliyeti ağırlık kazanmıştır. Yarı göçebelik, göçebelikten yerleşik hayata geçerken göçebelik sisteminde meydana gelen gelişmeyi ifade eder. Yaylacılıktan farklı olarak kışlar genellikle konutlarda geçirilir. Yaz başlarında yerleşik grubun bir bölümü hayvanlarla beraber yaylalara göç etmekte ya da aynı grubun yerleşik hayata henüz geçmemiş göçebe çobanlık yapan grubuna katılmaktadır (Emiroğlu, 1977: 21). Emiroğlu, yarı göçebeliliğin göçebelikten yerleşik hayata geçerken, göçebelik sisteminde meydana gelen gelişmeyi ifade ettiğini belirtmektedir (Emiroğlu, 1977: 21). Sözer (1972) ise yarı göçebeliliğin, gerçek göçebelikten yerleşik hayata geçişin önemli bir safhasını oluşturduğunu, bu hayat tarzının gerçek göçebelikle yaylacılık arasında yer aldığı bilgisini vermektedir (Sözer, 1972: 37). Hüttheroth (1959) ise yarı göçebelerin gerçek göçebelerden farklı olarak tarımla hayvancılığı birleştiren ve periyodik olarak sabit meskenlerde oturan topluluklar olduğunu belirtmektedir (Hüttheroth, 1959: 41).

Yayla yerleşmeleri, ilk bakışta, bir iğreti yerleşme biçimini çağrıştırır. Bu düşünce genellikle de doğrudur; ancak Akdeniz Bölgesi’nde Çamlıyayla (Namrun) ve Belen örneklerinde olduğu üzere, bir kısmı, mülki yönetim birimi olarak, ilçe idari alanının merkezi (Kaymakamlık) durumuna da gelmiştir. Gerek Mersin gerekse Antalya (Özellikle Beydağları’ndaki sayfiye yaylacılığı), Hatay, Adana ve Osmaniye illerinin sınırları içinde kalan sayfiye amaçlı yaylacılık ve yüksek kuşaklarda yaylalar, ya göçebe aileler tarafından ya da köyler ve küçük kasabalarda oturan yarı-göçebe aileler tarafından, hayvan beslemeye dayalı yaylacılık etkinlik alanları olarak kullanılırlar (Zaman, 2007).

Kutlu (1987), Şavak Aşireti hakkındaki araştırmasında, aşiret ekonomisinin de hayvancılığın, ağırlıklı ekonomik faaliyet olduğu tarımı destekler bir niteliğinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Şavaklılar sadece kış aylarını geçirmek için yerleşik düzene geçirilmiştir (Kutlu, 1987: 23). Anadolu yerleşim tarihi içinde göçebelik faaliyetleri kır yerleşmeleri düzenini yakından etkilemiş, göçebelikten yerleşik düzene geçiş, birçok toplu ve dağınık kır yerleşmesi birimlerinin oluşumunu hazırlamıştır. Eskiden beri ülkemizde hayvancılık ekonomisine bağlı olan göçebe grupların yerleşme üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ekonomilerinin gereği kışlak ve yaylak alanlarına sahip olan göçebelerin, dağların alt yamaçları, vadi içleri, sahil bölgeleri ve step alanları kışlaklarını, yüksek dağ otlakları ise yaylaklarını oluşturmaktaydı. Kışı çukur alanlarda geçiren göçebe gruplar, yazın sahip oldukları yaylalara çekilerek burada hayvanlarını beslemekteydiler. Böylece hayvancılık ekonomisinin gereği her yıl periyodik olarak yaylak ve kışlak alanları arasında hareket halindeydiler. Göçebelerin toprağa yerleşme işi ve bunların yeni köyler teşkil etmeleri, coğrafi ortam ile ekonomik yapılarının etkisi altında mümkün olabilmıştır. Göçebe grupların toprağa yerleşmesi ile Türkiye’de yerleşim birimlerinin sayısı arttığı gibi yüzyıllardır yerleşim dışı kalmış alanlar sürekli yerleşim alanları içine girmiş bunun yanı sıra çoğu yerde küçük aile birimlerine dayanan dağınık dokulu bir yerleşme biçimi de ortaya çıkmıştır. Bu değerlendirmeler ışığı altında Şavaklılar yarı göçebe yerleşim şekillerinin özelliklerini taşırlar. Yerleşik düzende göçer hayvancılığını sürdüren, bir yandan hayvancılığa bağlı faaliyetlerin gerçekleştirildiği geçici yerleşim birimleri olan yaylalara ve köye bağlı dağınık yerleşmeler olan kom, mezra, oba gibi yerleşim şekillerini barındırır (Kutlu, 1984: 76-77).

Doğu Anadolu Bölgesi’nde ve özellikle de Muş ilinde yükseltinin fazla olmasından dolayı, bitkisel üretime imkân tanımayan kısa vejetasyon süresi, karın yerde kalma süresindeki uzunluk, göçer ve son zamanlarda yarı göçebe hayvancılıkla uğraşan grupların özellikle Siirt ve Batman illerinden Muş’a yönelmesine neden olmaktadır. Türkiye’de yaylalar ve yaylacılık faaliyetleri farklı yerleşme yerlerinde yaşayan nüfus gruplarının mevsimlik yaşam ve ekonomik faaliyet alanlarıdır. Türkiye’nin

hemen her bölgesinde yayla sözcüğü yazın çıkıp oturulan serin yer, dağların üzerindeki yazlık ikametgâh ya da yazlık mera anlamına gelmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en önemli yaylacılık alanıdır. Fakat yayla alanları burada aynı, mevsimlik hareketler burada farklı şekiller arz etmekte ve değişik isimlerle anılmaktadır. Komlar, kışlaklar ve mezzalar gibi (Alagöz, 1993: 40). Muş ilinde yer alan yaylalarda da kom ve mezzalar aynı zamanda yaylacılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü sahalardır. Köy yerleşmelerinin dışında kurulan kom ve mezzalar yayla alanı olarak kullanılan yerleşmeleri oluşturmaktadır.

Muş ilinde de yaylacılık faaliyetleri geçmiş dönemlerde daha fazla yarı göçebelik tarzında yapılırken havan türlerinin yetiştiriciliğinin değişmesi yanı sıra yaylalara çıkış yasakları ilde yarı göçebe tarzını azaltırken, yaya olarak kullanılan mera ve komlarda yerleşik bir düzene geçmiştir. Bazı köylerde yaylalara çıkılıp kış aylarını Karacadağ Platosu ve Diyarbakır Havzası çevresinde yaylak ve kışlak yerleşmelerinin oluşturulması göçebe hayat tarzının azda olsa devam ettiğini göstermektedir. Yine Muş ilinde yaylalarda her ne kadar küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yürütülse de geniş çayır alanlarında ot biçme faaliyetleri de yürütülmektedir. Muş ilinde geçmişten günümüze kadar halen devam eden bir diğer ekonomik faaliyet ot biçme faaliyetleridir. Özellikle hayvan sayısı bakımından yoğun olmayan köylerde geniş çayır ve meralarda biçilen otlar civar köyler ya da Erzurum-Kars ve Ağrı illerine pazarlanmaktadır. Merkez ilçede Arıköy, Boyuncuk, Eğriş, Erencik, Harman, Karlıdere, Üçsirt ve Toprakkale, Bulanık'ta Akçaarmut, Altınoluk ve Kırkgöze ile Varto ilçesinde Bağıcı köylerinde geçmişte yapılan bu ekonomik faaliyet hala sürdürülmektedir.

1.1. Metot ve Malzeme

Türkiye'de yaylacılıkla ilgili yapılan birçok çalışma mevcuttur. Yaylacılık birçok bilim dalının konusunu oluşturmuş ve oluşturmaya da devam edecektir. Doğu Anadolu Bölgesi yaylacılık açısından son derece uygun doğal ortam özelliklerini taşımaktadır. Fakat Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaylacılıkla ilgili çalışmaların sayısı fazla değildir. Muş ilinde yaylacılığın dağılımını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada öncelikle yayla alanlarını belirlemek için Muş iline ait 1/25.000 ölçekli Topografya haritaları (87 adet) sayısallaştırılarak yaylaların bulunduğu alan ve yükseltiler ile yayla isimleri belirlenmiştir. Arc-GIS ortamında sayısallaştırılan haritalar yardımıyla yaylaların dağılım haritaları oluşturulmuştur. Haritalar, tablolar oluşturularak yoğun alanlar belirlenmiştir. Yaylacılık faaliyetleri ile ilgili olarak yerel halk, yerel yönetimler ve ilgili kurum ve kuruluşlarla görüşmeler yapılarak yayla adları arasındaki farklılıklar çözülmeye çalışılmıştır. Topografya haritalarında yer alan yayla isimleri ile kurum ve kuruluşlardan alınan yayla isimlerinin bir kısmı örtüşmemekte ve yapılan görüşmelerden de farklı isimlerle karşılaşıldığı için birliktelik sağlanmaya çalışılmıştır. Yayla dağılımını yorumlayabilmek amacıyla Muş ili Arazi varlığı haritasından yararlanılarak arazi kullanım haritası oluşturulmuştur. Çalışmada saha analizi yapılarak yerel yöneticiler yanında köy muhtarlarıyla görüşülmüş yaylacılık faaliyetleri hakkında bilgi alınmıştır. Yaylacılığın doğal ve beşeri şartlarla ilişkisini kurmak için iklim, nüfus, hayvancılık ve yerleşme verileri kullanılarak ilişkisel yorumlar yapılmıştır.

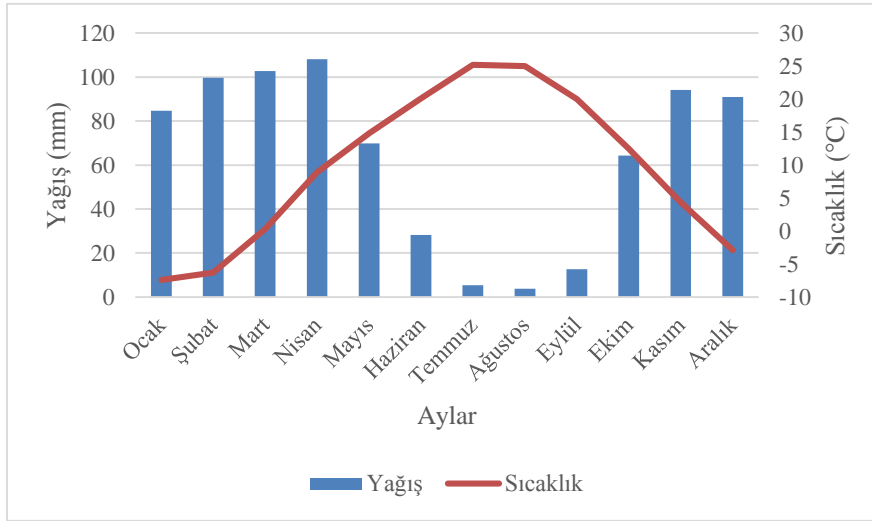
1.2. Araştırma Alanının Yeri, Sınırları ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Muş ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Bölümü'nde yer almaktadır. Yaklaşık 8650 km² (HGK, 2014) alan kaplayan araştırma sahası genellikle dağlık üniteler tarafından çevrelenmiştir. Coğrafi açıdan kuzeyinde Bingöl ve Akdoğan (Hamurpet), batısında Şerafettin, güneyinde Karaçavuş (Haçreş-Kurtik) (Muş Güneyi dağlarına dahil), kuzeydoğusunda Top ve Lala, güneydoğusunda ise Nemrut ve Süphan volkanik dağlık kütleleri tarafından çevrelenmiştir. Araştırma alanı Murat Nehri ve kolları tarafından derene edilmektedir. İdari coğrafya açısından ise Muş ili kuzeyden Erzurum ilinin Hınıs, Karaçoban ve Tekman ilçeleri ile, kuzeydoğudan Ağrı'nın Patnos ve Tutak, güneydoğudan Bitlis'in Adilcevaz, Ahlat ve Güroymak, batısında Bingöl'ün Karlıova ve Solhan, güneyden ise Diyarbakır'ın Kulp ve Batman'ın Sason ilçeleri ile çevrelenmiştir (Şekil 1).

Muş İlinin ortalama yükseltisi yaklaşık 1692 m. dir. Bu ortalama değer, Doğu Anadolu Bölgesi'nin 1829 m. olan ortalama yükseltisinden azdır. Bu durum, ilk bakışta bölge geneline göre olumlu bir özellik gibi görünse de Muş ili sınırlarını göz önünde bulundurursak en yüksek ve en alçak yerler arasındaki yükselti farkı yaklaşık 2500 metredir (sayısal yükselti haritasından special analiz aracı kullanılarak focal istatistik yöntemi ile maksimum ve minimum yükselti hesaplanarak oluşturulan topografik relief haritasından 2500 m değeri elde edilmiştir). Bu topografik durum, Muş'ta birçok doğal, beşeri ve ekonomik özelliği etkilemektedir. Jeolojik ve jeomorfolojik süreçler açısından çalışma alanı çeşitlilik göstermektedir. Yerleşmeler; dağlık üniteler, platolar ve ovalar gibi yer şekilleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Muş ilinde arazinin % 35'i dağlık, % 27'si ovalık ve % 38'i alçak ve yüksek plato alanlarından oluşmaktadır (Durmuş, Dölek, 2019: 258).

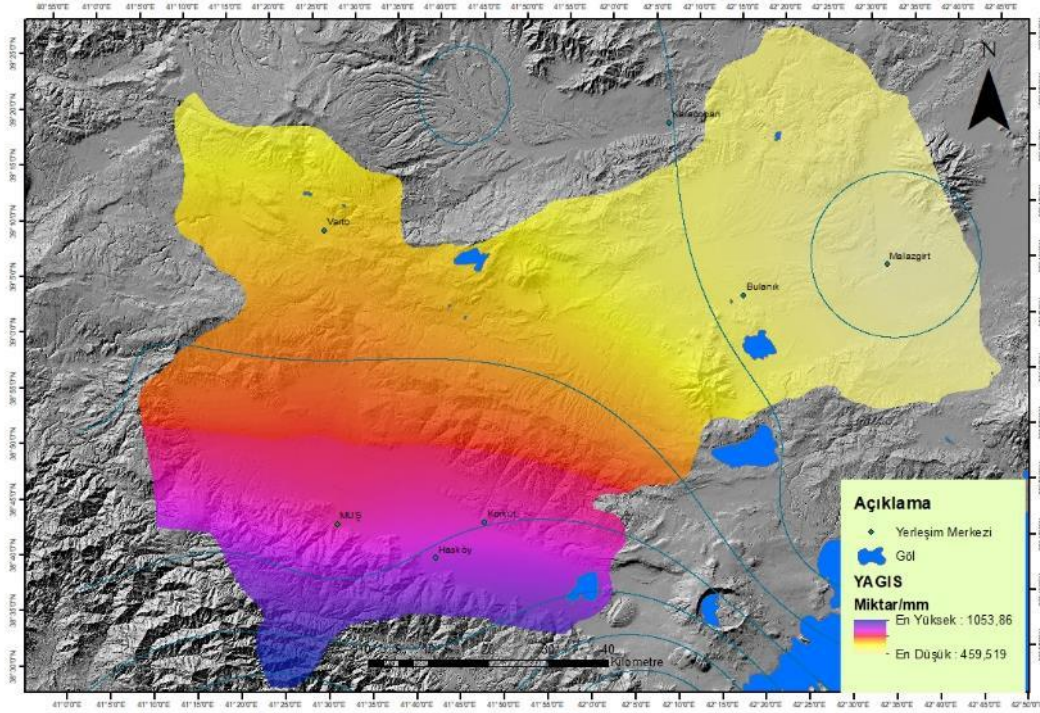
Muş ve çevresi Türkiye'nin makroklima tiplerinden, şiddetli kontinental, donlu, soğuk ve uzun kışlar ile karakterize edilen "Doğu Anadolu" iklim tipine girmektedir (Erinç, 1969: 374-378). Muş ilinde ortalama yıllık yağış 764,5 mm'dir. Yıllık ortalama sıcaklık ise 9,6 °C'dir. Bu iklim tipinin görülmesinde ortalama sıcaklık değerlerinin kış aylarında -10 °C'ye yaklaşması, yaz aylarında ise 25 °C'nin üzerine çıkması etkili olmuştur (Şekil 2).

Yükseltinin artması ve buna bağlı olarak havada su baharı miktarının azalması nedeniyle sıcaklık, mevsimler arasında büyük değişimler göstermektedir (Erinç, 1969). Özellikle Muş'ta yıllık ortalama sıcaklıklar arasındaki fark 32,6 °C'yi bulmaktadır (Koçman, 1993). Sezer formülünün uygulanması ile elde edilen karasallık derecelerini gösteren bir çalışmada ise Muş ilinde karasallık derecesi % 42,4 olarak belirtilmektedir. Bu değer, aynı zamanda Türkiye'de en yüksek karasallık derecesini ifade etmektedir (Koçman, 1993).

Şekil 2. Muş İli'nde Aylara Göre Yağış-Sıcaklık Değişimi (Kaynak: Muş Meteoroloji İstasyonu Verileri)

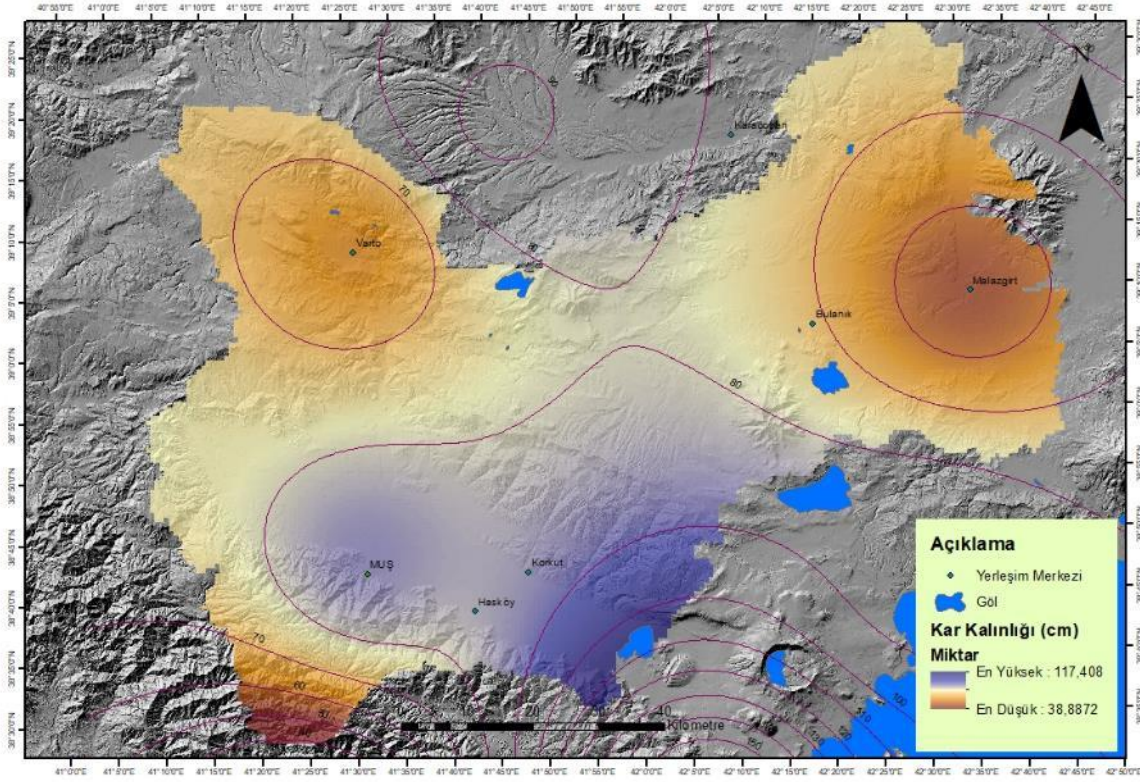
Muş ili, Doğu Anadolu Bölgesindeki birçok yere göre daha fazla yağış almaktadır. Meteoroloji istasyonuna ait verilere göre ortalama yıllık yağış miktarı yaklaşık 768 mm'dir. Bu yağışın büyük bir bölümü ilkbahar mevsiminde düşmektedir. Ancak yağış haritasında Muş ovasından kuzey ve güneye doğru gidildikçe yağış miktarının belirgin bir şekilde farklılaştığı görülür. Ovanın kuzeydoğusunda kalan kesimde (Malazgirt, Bulanık) yağış miktarı 450 mm'ye kadar düşerken, ovanın güneyinde yağış miktarı 1050 mm ye çıkmaktadır (Şekil 3). Bu durum, yağış getiren hava kütlelerinin yönü ile olduğu kadar kuzeyden gelen hava kütlelerinin ilin güneyinde yer alan dağlık kütle ile karşılaştığında yükselip yağış bırakması ile de açıklanabilir. Yağışın yüksek olduğu kesimlerde eğimin artması, ekonomik faaliyetleri (tarım, hayvancılık) kısıtlamakta ve nüfusun seyrekleşmesine neden olmaktadır.

Şekil 3. Muş İli'nde Yağışın Dağılışı

Yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı yerlerdeki kar kalınlığı ve yerde kalma süresi rasatların yapıldığı yerlere göre farklılık göstermektedir. Çünkü rasat istasyonları yaylacılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü sahalardan daha aşağıda ve daha korunaklı mevkilerdedir. Bu nedenle yaylaların bulunduğu alanların özelliklerini yansıtmazlar. Genellikle bu sahalarda kar yağışlarının süresi, miktarı ve kar örtüsünün yerde kalma süresi daha fazladır. Genellikle yaylacılık için temel kaynak olan çayır ve mera alanlarının 1930'larda % 58, günümüzde % 27'lere kadar gerilemesi Cumhuriyetten günümüze çayır ve mera alanlarının 2/3'ünün kaybedilmesi yağış miktarındaki değişim dışında nüfusun artması, tarımsal ürünlere olan ihtiyaç, traktörün devreye girmesiyle mera alanlarının daralması gibi birçok faktöre bağlanabilir. Yaylacılıkta mevsimlik mera kullanımında yararlanabilmek için sabit yerleşim yerleriyle karın yerde kalma zamanının daha fazla olmasından dolayı daha uzun süre verimli yüksek meralar kullanılmaktaydı. Günümüzde nüfus artışına paralel olarak yaylacılık faaliyetlerinin oldukça gerilediğini, hayvan sayısının azalmasından anlayabiliriz. Dolayısıyla Türkiye'de son 50-60 yıl içerisinde yaylacılık faaliyetleri izlendiği zaman hızla azalış periyodu ile iklim şartları ve özellikle kar örtüsünün yerde kalma süresinin kısalması arasında doğrudan bir ilişki vardır (Yiğit, 2014: 135-144).

Bölgenin hem yüksek olması hem de Anadolu karasının iç kısmında bulunması, karasallığın etkin bir biçimde belirmesine, yaz aylarında sıcaklığın artmasına ve kış aylarında aşırı soğumaya sebep olmaktadır (Atalay, 1983). Meteorolojik verilere göre (2017) karla örtülü gün sayısı 100,6 gün, donlu gün sayısı ise 145 güne ulaşmaktadır. Çalışma sahası içerisinde maksimum kar kalınlıkları değişkenlik göstermektedir. Maksimum kar kalınlığı 117 cm ile çalışma sahasının güneydoğusunda (Muş Güneyi Dağları) en yüksek değerine ulaşır (Şekil 4). Yüksek kar kalınlığı yaz mevsiminde yürütülen yaylacılık faaliyeti için olumlu etki yaparken, ovada sel ve taşkın olaylarına neden olmaktadır. Muş Ovası'nı drene eden Karasu Çayı Havzası'nda Karasu ve yan kolları üzerinde yaşanan sel ve taşkınların oluşumunda jeomorfolojik özelliklerle birlikte ilkbahar ve yaz başlarında görülen sağanak yağışlar ile kar erimeleri etkilidir (Günek vd., 2013: 2; Toprak ve Sunkar, 2017: 185; Durmuş ve Dölek, 2019: 260).

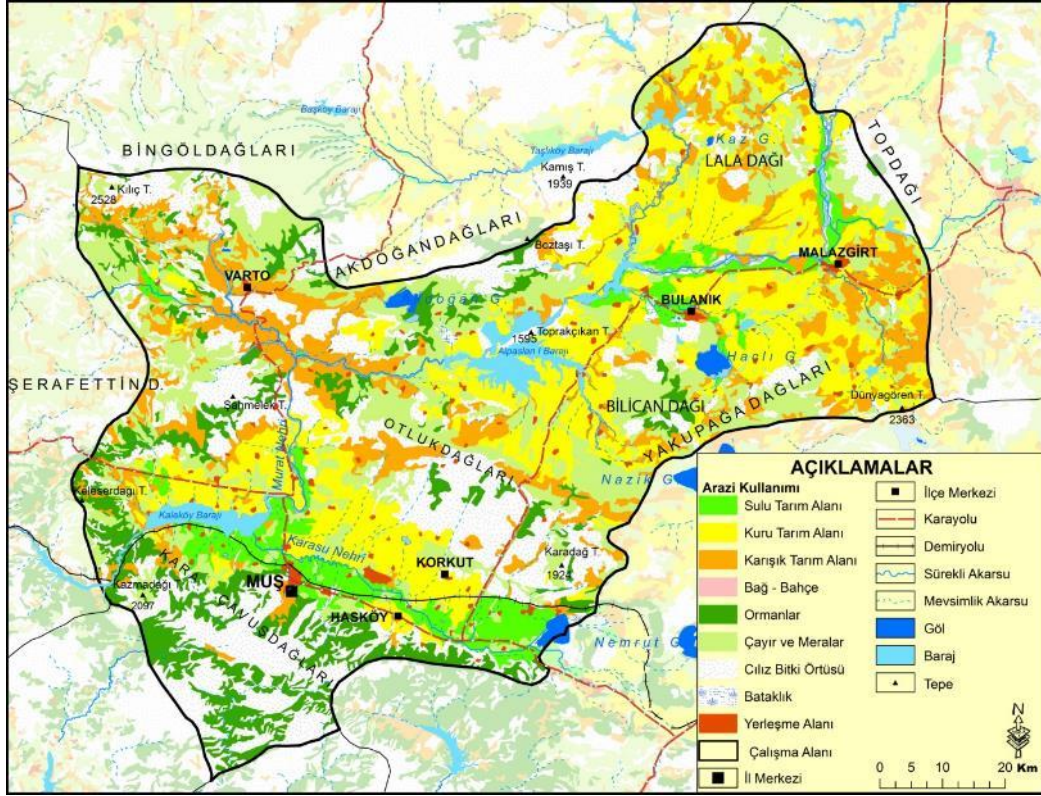
Şekil 4. Muş İli'nde Kar Kalınlığının Dağılışı

Muş ilinde arazi kullanım durumuna bakıldığında çayır ve mera alanlarının % 46 gibi yüksek bir değer gösterdiği görülmektedir. Yükselti ve geniş plato sahaları arazinin büyük bir kısmının çayır ve mera alanı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu alanlar günümüzde hem mera hayvancılığının hem de yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlardır. Muş ilinde mera alanlarının yükseltisinin fazlalığı mera alanlarının da yaylacılık alanı olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Tarım arazisi % 42'lik bir değer gösterirken bu oran içinde tahıllar % 40'lık bir değer göstermektedir. Yem bitkileri % 19, Nadas alanları % 7 ve endüstri bitkileri (şekerpancarı, tütün) % 3'lük bir paya sahiptir. Orman sahaları yoğun olarak Karaçavuş Dağları ve çevresine karşılık gelen güneybatı köşesinde yer almaktadır. Bu alan aynı zamanda il genelinde yağış değerlerinin de en fazla olduğu (1053 mm.den fazla) yerdir (Şekil 5-6).

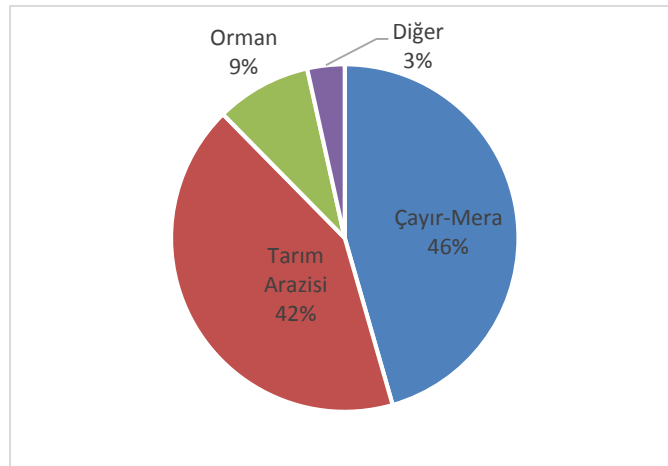
Muş ilinde çayır-mera alanı, küçükbaş hayvan ilişkisi incelendiğinde; il 2.700.000 hektar çayır-mera alanına sahiptir. İlin bölgenin kuzey kesimlerine nazaran daha elverişli iklim koşullarına sahip olması; çayır-mera alanlarının yılın daha fazla bir bölümünde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Bu da Muş gibi çok geniş çayır-mera alanına sahip bir ilin, hayvancılık açısından bilhassa da küçükbaş hayvancılık açısından nasıl bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Muş ilinde çayır-mera alanına düşen ortalama küçükbaş hayvan sayısı km^2 ye 0.6 baştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Muş ili çayır-meraları geniş olmasına rağmen bu genişlikle doğru orantılı olmayan bir küçükbaş hayvana sahiptir. Oysa mera hayvanı olan koyun yetiştiriciliği için ideal koşullara sahip olan ilde, bugünkü küçükbaş hayvan varlığının en az beş katı kadar daha küçükbaş hayvan beslemek mümkündür (Koday, 2005: 206).

Muş ilinde çayır-mera alanı büyükbaş hayvan ilişkisi incelendiğinde; ilde bulunan toplam 2.700.000 hektar çayır-mera alanına düşen ortalama büyükbaş hayvan sayısı km^2 ye 0.08 baştır. İl ortalamasının üzerinde olan ilçelerde de bu değer 1 başı geçmemektedir. Bu da, ilde çayır-mera

alanlarının çok geniş olmasına rağmen, bu genişlikle doğru orantılı hayvan beslenmediğini göstermektedir. Bu da çayır-mera alanlarının gerektiği gibi kullanılmadığını göstermektedir. Oysa Muş, Bulanık ve Malazgirt ovaları da, hayvancılık için değerlendirilecek olursa; hayvancılık, bitkisel üretimden çok daha fazla gelir getirecektir. Bu ovalarda kurulacak olan modern hayvan çiftlikleri bilhassa büyükbaş hayvancılığın gelişmesini sağlayacaktır. Meralar da koyun yetiştiriciliği için değerlendirildiğinde; Muş ili gerçek anlamda hayvancılık üretiminden büyük gelir sağlayacaktır (Koday, 2005: 207-208).

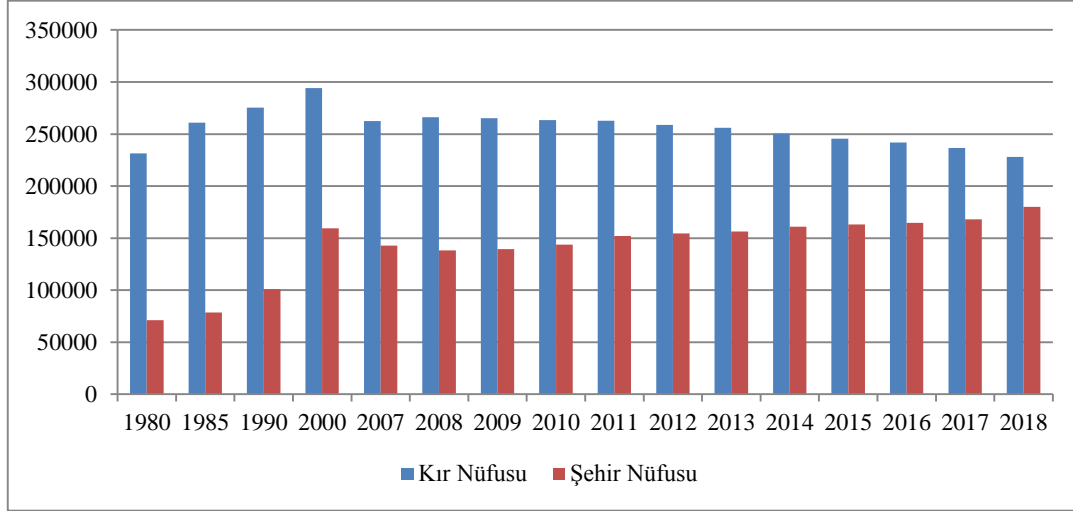

Şekil 5. Muş İli'nin Arazi Kullanım Durumu (Muş İli Arazi Varlığı Haritası-2002)

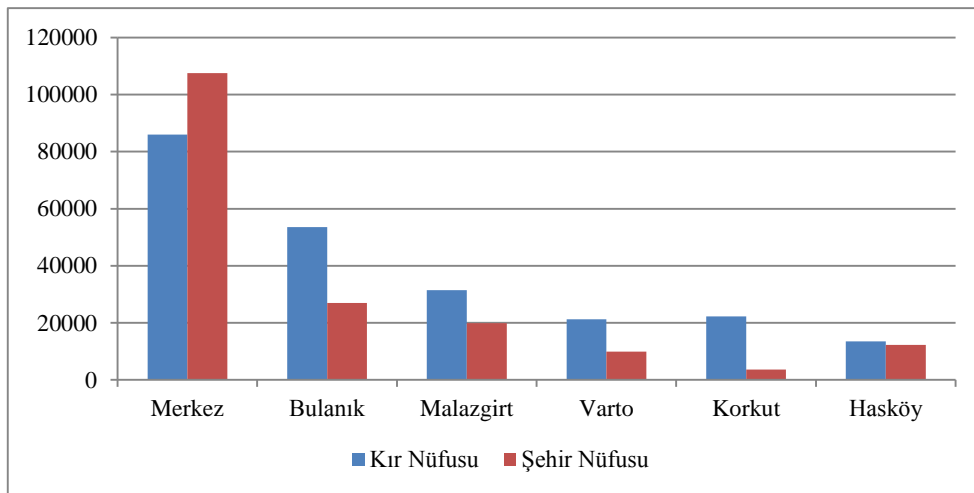
Şekil 6. Muş İli'nin Arazi Kullanımının Oransal Dağılışı

Muş ilinde nüfus özelliklerine baktığımızda 1980 yılından 2018 yılına kadar nüfus % 26 oranında artmıştır. Bu oran % 61 ile şehir nüfusu lehine gerçekleşmiştir. Kırsal nüfusta azalışlar görülürken sayım dönemleri itibariyle şehir nüfusu sürekli artmıştır. 1980-2008 yılları arasında kırsal nüfus % 13 oranında artarken bu tarihten sonraki dönemlerde kırsal alanlar sürekli nüfus kaybetmeye başlamıştır. 2008-2018 yılları arasında kırsal nüfus % 14 oranında azalmıştır. Görüldüğü gibi ülke genelinde olduğu gibi Muş ilinde de nüfus şehirler lehine artış göstermiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Yıllara Göre Muş İli'nde Şehir ve Kır Nüfusunun Değişimi

2018 yılı itibariyle Muş ilinde Merkez ilçe dışında diğer ilçelerde kırsal nüfus şehir nüfusundan daha fazladır. Merkez ilçede nüfusun % 56'sı şehirlerde ve % 44'ü kırlarda yaşamaktadır. Bulanık ilçesindeki şehirleşme eğilimi dışında diğer ilçeler birer tarım kasabası özelliği göstermektedir. Bulanık ilçesinde nüfusun % 67'si kırsal nüfustan oluşmaktadır. Kırsal nüfus oranını ilçeler bazında değerlendirdiğimiz zaman Merkez ilçe % 38'lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Bulanık ilçesi il genelinde kırsal nüfusun % 23'ünü, Malazgirt % 14'ünü, Korkut % 19'unu, Varto % 9'unu ve Hasköy % 6'sını karşılamaktadır. Şehirsel nüfus açısından Merkez ilçe % 60'lık bir oranla şehir nüfusun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bulanık % 15, Malazgirt % 11, Hasköy % 7, Varto % 5 ve Korkut % 2'lik oranlara sahiptir (Şekil 8).

Şekil 8. İlçelere Göre Muş İli'nde Şehir-Kır Nüfusu (2018) (TÜİK: ADNKS)

Türkiye genelinde özellikle kırsal alanlardan şehirlere önemli miktarda göç meydana gelmektedir. Bu durum şehirlerde işsizlik, alt yapı sorunları başta olmak üzere farklı kültür ve yaşam tarzlarının bir araya gelmesinin yarattığı çeşitli sosyal düzensizliklerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bölgesel ölçekte Doğu Anadolu Bölgesi genelinde ve il ölçeğinde Muş ilinde, insanları göçe iten temel etmenlerin başında ekonomik olanlar gelir. Nitekim göçlerin varış yeri, genelde sanayi ve ticaret merkezlerine yöneliktir. Göç eğilimi insanların eğitim düzeyleri ve mesleki becerileriyle doğru, yaşlarıyla ters orantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Doğu Anadolu insanında yaygın göç eğilimi eğitim, sağlık ve kültürel olanakların yetersizliği yanında bölgenin olumsuz iklim koşullarıyla yakından ilişkili görülmektedir (DPT, 2000: 45). Özellikle gelişmekte olan alanlarda hem fazla nüfusa sahip olma hem de hızlı nüfus artışı varsa bu iki belirleyiciden kaynaklanan birçok sosyal ve ekonomik sorun ortaya çıkmakta ve böylece nüfus beslenmesi ve istihdam sorunları baş göstermektedir (Doğanay, 1997: 149). Gerçekten de Muş ilinde yüksek doğum oranları (% 44) ildeki nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. Buna karşılık ildeki istihdam miktarında, çok düşük bir artış söz konusudur. Örneğin, 1990 yılında 12 ve daha yukarı yaşta olan 214.612 kişilik nüfus içinden 158.179 kişisi istihdam edilirken, 2000 yılında 12 ve daha yukarı yaştaki 286.235 kişilik nüfusun ancak 172.521 kişisi istihdam edilmiştir. Muş ilinde nüfus ile istihdam arasındaki bu dengesizlik ekonomik sıkıntılara yol açmaktadır. Bu yüzden Muş ilinden il dışına, önemli ölçüde bir nüfus hareketi söz konusudur. Bu özellikleriyle Muş, 2000 yılı göç istatistiklerine göre Türkiye’de en fazla göç veren iller arasında 10. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2010).

Muş ili, sanayi ve şehirleşme olgusunun gelişmediği ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümünün doğal koşulların denetiminde olduğu tipik bir Doğu Anadolu ilidir. Başka bir ifade ile Muş ilinde özellikle kırsal alanlarda gerçekleştirilen beşeri ve ekonomik faaliyetler, doğal ortam koşullarının denetimindedir. Bu durumu, değişen yükselti ve farklılaşan morfolojik üniteler üzerinde daha iyi bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Her ne kadar il ve ilçe merkezlerinde nüfus yoğunlaşsa da yerleşme ve nüfusun hemen hemen ilin tamamına farklı yerleşme tiplerinde de olsa yayıldığını görmek mümkündür. Sanayinin gelişmediği, iş olanaklarının sınırlı olduğu ortamlarda, bu durum doğal koşulların belirleyici bir sonucudur. Muş ve Bulanık fonksiyonları açısından şehir özelliği, diğer ilçe merkezleri ise kasaba özelliği göstermektedir. İlçe merkezleri dışında 17 belde statüsünde yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmeler tarım kasabası özelliği göstermektedir. Kasaba yerleşmelerinin 8’i Merkez ilçede, 6’sı, Bulanık ilçesindedir. İlçe merkezleri dahil olmak üzere Hasköy, Korkut ve Malazgirt’te 2’şer kasaba bulunmaktadır. Nüfusun % 30’u şehirlerde, % 23’ü kasabalarda ve % 47’si köylerde yaşamaktadır (Şekil 4). Bu çalışmada, köyler ve tarım kasabaları kırsal nüfus olarak değerlendirilmiştir. Muş ilinde 2 şehir (Muş ve Bulanık), 21 kasaba (Hasköy, Korkut, Malazgirt ve Varto ilçe merkezleri ile 17 belde) 367 köy, 279 mezra, 96 yayla, 23 kom ve 5 ağıl yerleşmesi bulunmaktadır (Durmuş, Dölek, 2018: 261).

1.3. Muş İlinde Hayvancılık Faaliyetleri

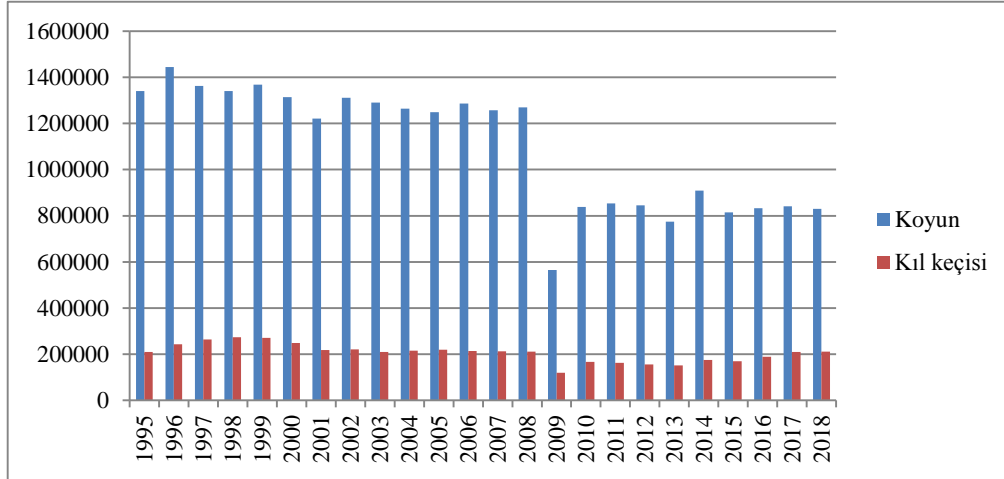
Doğu Anadolu Bölgesinin genel anlamda yüksek bir bölge oluşu, sıcaklık yetersizliği sorununu doğurmuş ve vejetasyon süresini kısaltmış olduğundan, ekme-dikme faaliyetlerini geniş bir alanda kısıtlamış bulunuyor. Belirtilen zorluk nedeniyle yüksek düzlüklerin pek çoğu, asırlar boyu mera ve yaylacılık alanı olarak değerlendirilmiş, bu yüzden de hayvancılık faaliyetleri geçim kaynakları arasında ilk sıradadır. Bununla birlikte bölgede hayvancılık faaliyetlerini de zorlaştıran bir ekoloji söz konusudur. Kış mevsiminin uzun ve sert geçmesi, beslenen hayvanların uzunca bir süre kapalı ortamlarda tutulmasını zorunlu kılmıştır. Hayvan yemlerinin pahalı oluşu ve çiftçinin alım gücünün düşük oluşu gibi faktörler, bölge hayvancılığını olması gereken düzeyden çok geride bırakmıştır (Arınç, 2016: 95).

Muş ilinin % 40’a yakın kısmını oluşturan platolar, il hayvancılığı açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle ilin kuzey kesimindeki plato alanları (Şerafettin Dağları) hayvancılık açısından önemlidir. Bulanık ve Malazgirt ovalarında yem bitkilerinin teşvik edilmesi hayvancılık açısından önemlidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hayvancılık merkezidir. 1873 Erzurum Vilayet

Salnamesi'nde, Muş Sancağı'nda 327.500 koyun, 81.440 keçi ile 68.825 baş sığır yetiştirildiği belirtilmektedir. Cuinet 1890 başlarında, Muş sancağında 800.000 baş ile koyun ve keçinin en çok yetiştirilen hayvan türü olduğu yazmaktadır (Koday, 2005: 204-205).

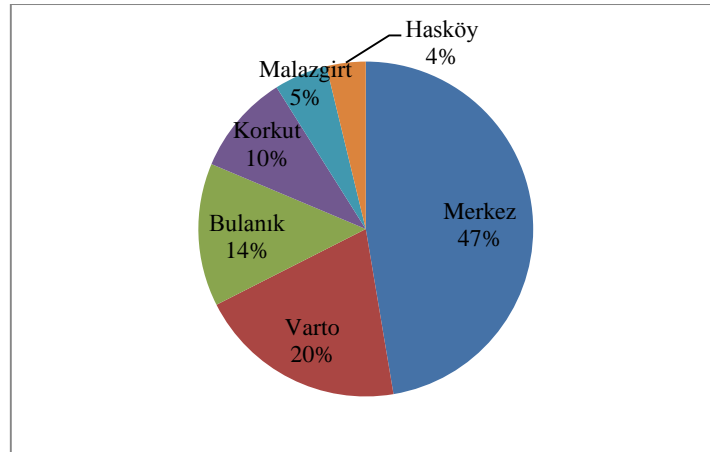
Muş ilinde hayvancılık faaliyetleri mera hayvancılığı, besi hayvancılığı, yaylacılık ve arıcılık şeklinde yapılmaktadır. 2009 yılına kadar daha çok yaylacılık ve mera hayvancılığı yaygın iken bu tarihten sonra besi hayvancılığı bazı ilçelerde (Bulanık ve Malazgirt) yaylacılığın yerini almaya başlamıştır. Arıcılık faaliyetleri il genelinde yoğun olmasa da gezginci arıcılık faaliyetleri için özellikle Karadeniz Bölgesinden arıcıların uğrak yeri hâlini almıştır.

1995-2018 yılları arasında küçükbaş hayvancılıkta toplam % 33'lük bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüş oranı 1995-2009 yılları arasında % 56'ya kadar çıkmaktadır. 2010 yılından itibaren % 32'lik bir artışla tekrar küçükbaş hayvan sayısı artmıştır. Küçükbaş hayvancılık içerisinde koyun sayısında 1995-2018 yılları arasında % 38'lik bir düşüş yaşanırken 2008-2009 yılları arasında % 56 oranında bir yıl içinde koyun sayısında azalma meydana gelmiştir. 2009-2010 yılında ise tekrar % 48 oranında bir artma meydana gelmiştir. Kıl keçisi yetiştiriciliğinde 1995-2009 yılları arasında % 43'lük bir düşüş gözlemlenmiştir. 2009-2010 yılları arasında % 41 oranında hayvan sayısında artışlar oluşurken 1995 yıllarındaki sayısına tekrar ulaşmıştır. 2009 yılı Muş ili hayvancılığında önemli bir dönüm noktası olmuş ve hayvan sayısında önemli derecede bir azalma gözlemlenmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Yıllara Göre Muş İli'nde Küçükbaş Hayvan Sayısı Değişimi (1995-2018)

Muş ilinde toplam 1.152.675 küçükbaş hayvan varlığının ilçelere dağılımına baktığımızda Merkez ilçe % 47 (545.792 baş), Varto % 20 (232.583 baş), Bulanık % 14 (159.213 baş), Korkut % 10 (111.978 baş), Malazgirt % 5 (59.472 baş) ve Hasköy % 4 (43.637 baş) şeklinde sıralandığını görmekteyiz. Yaylacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu Merkez, Varto ve Bulanık ilçeleri il genelinde küçükbaş hayvan varlığının % 81'ine sahiptir. Merkez ilçeye ait toplam 545.792 baş küçükbaş hayvan varlığının % 78'i koyun ve % 22'si kıl keçisinden oluşmaktadır (Şekil 10).

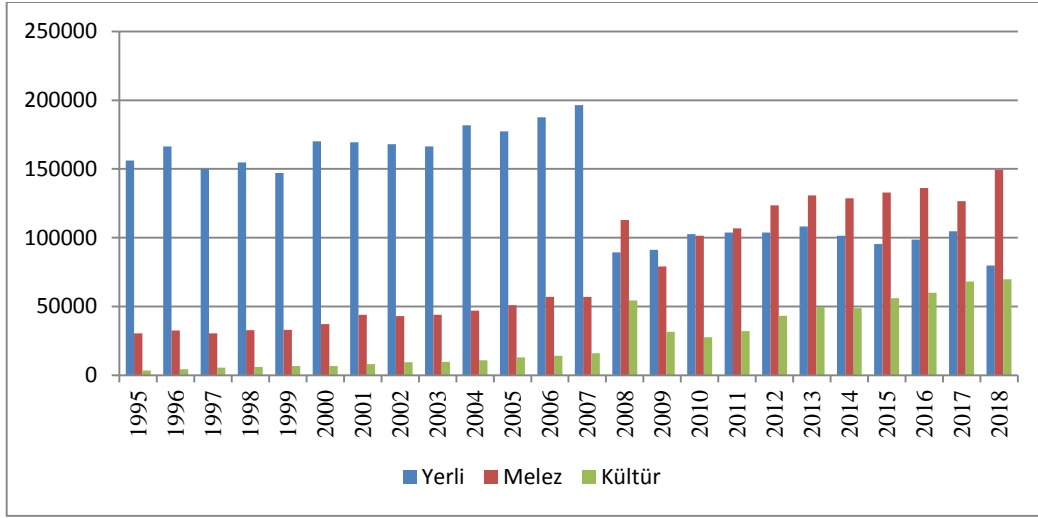

Şekil 10. İlçelere Göre Muş İli'nde Küçükbaş Hayvancılığın Oransal Dağılışı (2018)

Muş ilinde küçükbaş hayvan sayısı değişimi grafiği incelendiğinde 1995 yılındaki sayıya henüz ulaşılmadığı görülmektedir. 1995-2018 yılları arasında küçükbaş hayvan sayısında %32,8'lik bir azalış görülmektedir. Bu azalış oranı yıllar içerisinde değerlendirildiği zaman 2008-2009 yılları arasında %55,8'lik bir oran görülmektedir. Bir yıl içerisinde küçükbaş hayvan sayısında yarıdan fazla bir azalma söz konusudur. 2008-2009 yılları ilde güvenlik nedeniyle çayır ve mera alanlarına çıkışların yasaklandığı yıllara karşılık gelirken ilde genç nüfusun göç ettiği döneme de karşılık gelmektedir. Köy muhtarlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda genç nüfusun göç ettiği ve sürülere çoban bulunamayışı yanında çayır ve meralara çıkış yasaklarının küçükbaş hayvancılık faaliyetinin azalmasına yol açtığını belirtmişlerdir. Bu azalışın özellikle koyun yetiştiriciliğinde daha belirgin görülmesi yayla ve mera alanlarının yasaklanması tezini doğrulamaktadır. Koyun yetiştiriciliğinde 1995-2018 yılları arasında %38,06'lık düşüş görülmekte olup bu düşüş oranı 2008-2009 yılları arasında %55,50 oranında görülmektedir. Bu yıldan sonra 2009-2018 yılları arasında koyun sayısında tekrardan %46,8'lik bir artış görülse de bu artış oranı 1995 yılındaki sayıya ulaşmamıştır. 2008-2009 yılları arasında kıl keçi yetiştiriciliğinde % 43,74'lük düşüş görülürken 2009-2018 yılları arasında %77,5'lik bir artış gözlenmiştir. İlçelere göre koyun sayısındaki azalışlar özellikle yaylacılığın aktif yapıldığı alanlarda daha dikkat çekicidir. Varto'da 1995-2018 yılları arasında koyun sayısında %56 oranında bir azalma görülürken çayır-mera yasaklarının olduğu 2009 yılında bu azalış oranı %76'ya kadar çıkmaktadır. Benzer şekilde Merkez ilçede 1995-2018 yılları arasında %29'luk azalış 2009 yılıyla birlikte %69 oranında görülmektedir. Koyun sayısındaki azalış sığır yetiştiriciliğinde artışların görüldüğü Malazgirt'te %74 ve Bulanık'ta %22 oranında görülmektedir.

Varto ilçesi Merkez ilçeden sonra en fazla (232.583 baş) küçükbaş hayvan varlığına sahip ilçedir. Hayvan varlığının % 88'i (205.561 baş) koyun, % 12'si (27.022 baş) kıl keçisinden oluşmaktadır. Bulanık ilçesinde toplam 159.213 küçükbaş hayvan sayısının % 85'i koyun (135.224 baş) ve % 15'i (23.989 baş) kıl keçisinden oluşmaktadır. Korkut ilçesinde toplam 111.978 küçükbaş hayvan varlığının % 74'ü koyun (83.001), % 26'sı kıl keçisinden (28.977 baş) oluşmaktadır. Malazgirt'te toplam 59.472baş küçükbaş hayvan varlığının % 83'ü (49.461baş) koyun, % 17'si (10.011 baş) kıl keçisinden oluşmaktadır. Hasköy'de toplam küçükbaş hayvan varlığının % 64'ü (27.956 baş) koyun, % 36'sı (15.681 baş) kıl keçisinden oluşmaktadır.

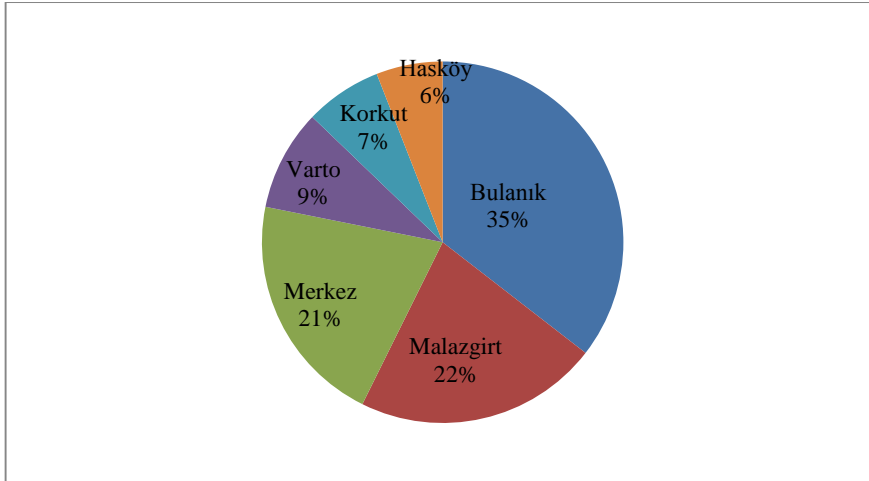
Büyükbaş hayvancılık yetiştiriciliği bakımından ilde 1995-2018 yılları arasında % 57'lik bir artış oranı gözlemlenmiştir. İlk bakışta bu artış olumlu görülse de sığır türleri açısından bakıldığında farklılıklar oluşmaktadır. 1995-2008 yılına kadar yerli sığırdan % 49 oranında bir düşüş aynı dönemde melez sığırdan % 391, kültür sığır yetiştiriciliğinde % 1925 oranında artışlar gözlemlenmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Yıllara Göre Muş İli'nde Sığır Türlerinin Değişimi

Büyükbaş hayvancılığı sığır türlerine göre değerlendirdiğimiz zaman ilçelere göre yerli sığır yetiştiriciliği en fazla gerileyen hayvan türüdür. 1995-2018 yılları arasındaki dönemde yerli sığır yetiştiriciliği Varto'da %87, Malazgirt'te %74, Merkez'de %51 ve Bulanık ilçesinde %51 oranında azalmıştır. Diğer açıdan melez sığır yetiştiriciliği Malazgirt ilçesinde %3200, Bulanık'ta %400, Merkez'de %340 ve Varto'da %250 oranında artmaktadır. Melez sığır yetiştiriciliğinde Bulanık ve Malazgirt ilçeleri ön planda yer almaktadır. Kültür sığır yetiştiriciliğinde ise Malazgirt ilçesi ön planda yer alırken 1995-2018 yılları arasında artış daha fazladır. Malazgirt %9000, Merkez %600 ve Bulanık'ta %1900 oranında artış gözlenmiştir. 2007-2008 yılları arasındaki bir yıllık dönemde yerli sığırdaki %55 oranında gözlemlenen düşüş melez sığırdaki %98'lik, kültür sığırdaki da %42'lik artışlar görülmüştür. 2008-2009 yılları arasında kültür (%42) ve yerli (%28) sığırdaki düşüş melez sığırdaki (%28) artış şeklinde devam etmektedir. Muş ilinde büyükbaş hayvan sayısındaki ivme melez sığır yetiştiriciliğinden kaynaklanmıştır. Melez sığır yetiştiriciliği yem bitkileri ve hayvancılığa verilen desteklerle teşvik edilmektedir. Verilen destek miktarı diğer hayvan türlerinden daha fazladır (koyunculığa verilen destek 15 TL iken melez sığıra 700-800 TL destek verilmektedir). Özellikle Bulanık, Malazgirt ve Merkez ilçelerde ön planda yer alan sığır yetiştiriciliği küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin azalmasından sonra önem kazanmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta olduğu gibi sığır yetiştiriciliğinde görülen azalma yine 2009 yılında mera alanlarının yasaklanması sonucunda olmuştur.

Büyükbaş hayvancılık ilde daha çok mera hayvancılığı şeklinde yapılmakta olup 2007 yılına kadar yerli sığır yetiştiriciliğine dayanırken 2008 yılından itibaren melez sığır yetiştiriciliği ön plana çıkmıştır. Melez sığır yetiştiriciliğine verilen desteklerin artması, 2008-2009 yıllarında ilde bulunan yaylaların ve meralara çıkışın güvenlik nedeniyle yasaklanması sığır yetiştiriciliğinin artmasına neden olmuştur.

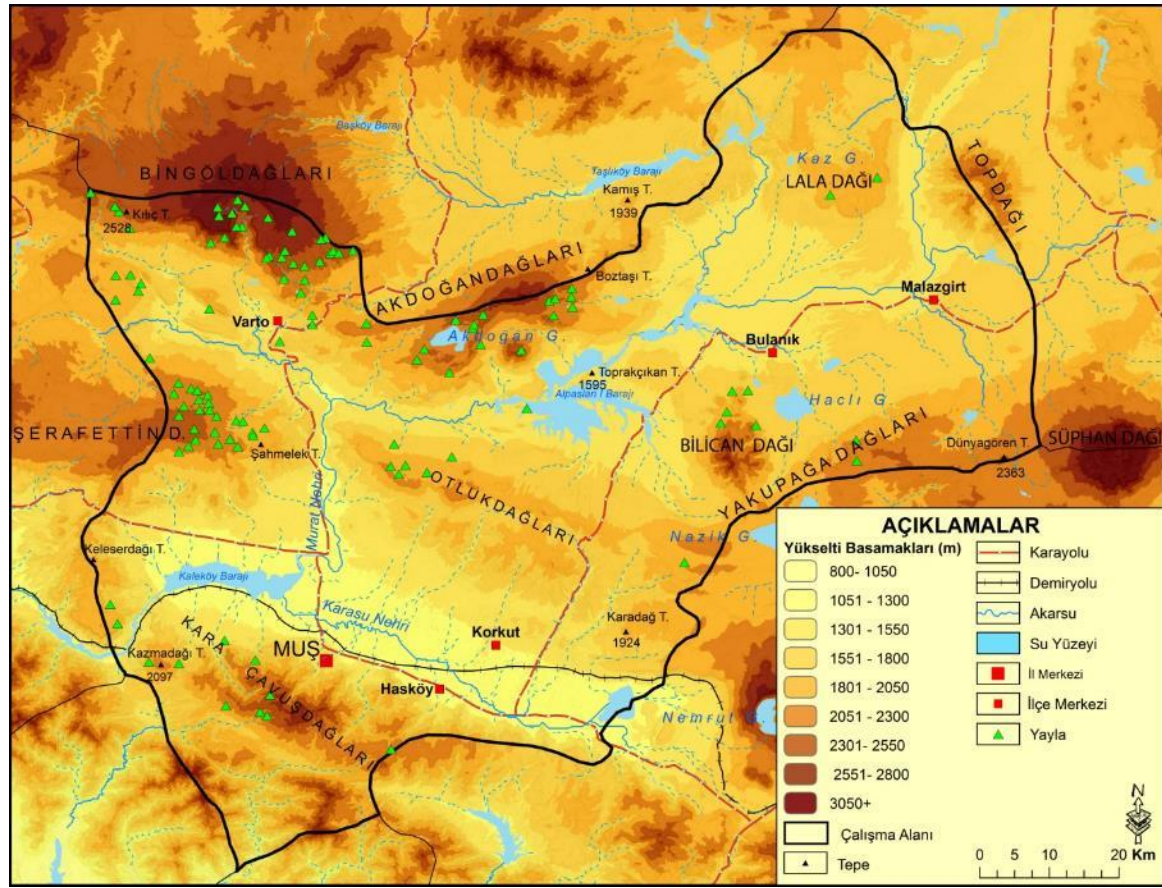
Şekil 12. İlçelere Göre Muş İli'nde Büyükbaş Hayvancılığın Oransal Dağılışı (2018)

İlçeler bazında değerlendirildiğinde 2018 yılı itibariyle büyükbaş hayvan varlığının (359.683 baş) % 35'i Bulanık (127.563 baş), % 22'si Malazgirt (78.548 baş), % 21'i Merkez (74.858 baş), % 9'u Varto (32.510 baş) % 7 Korkut (24.738 baş) ve % 6'sı da Hasköy'de (21.384 baş) bulunmaktadır. Özellikle Bulanık ve Malazgirt'te daha çok mera hayvancılığı şeklinde yürütülen faaliyet Kurban Bayramı döneminde 60-90 gün öncesinde besi hayvancılığına dönüşlere neden olmuştur (Şekil 12).

2. MUŞ İLİ'NDE YAYLALARIN DAĞILIŞI

Muş ilinde yaylacılık faaliyetleri dağ ve platoların dağılışına bağlı olarak farklı alanlarda yürütülmektedir. Yaylaların dağılışı 1) Bingöl, 2) Akdoğan, 3) Muş Güneyi (Karaçavuş dağları), 4) Şerafettin Dağları ve 5) Diğer dağlık kütleler olmak üzere (Otluk, Bilican, Top ve Lala dağları) beş ayrı sahada ele alınmıştır. Bulanık ilçesinde yaylacılık faaliyetleri Akdoğan, Bilican ve Golibaba dağları üzerinde yürütülmektedir. Varto ilçesinde yaylacılık faaliyetleri üç alanda yoğunlaşmaktadır. Akdoğan, Bingöl ve Şerafettin dağları üzerinde yürütülmektedir. Merkez ilçede ise yaylacılık faaliyetleri Şerafettin, Karaçavuş ve Otluk dağları üzerinde yürütülmektedir. Malazgirt ilçesi yükseltiye bağlı olarak geniş mera alanına sahip yerleşmelerin varlığına bağlı olarak yaylacılık açısından faal bir alan olmasa da Lala ve Top dağı kütleleri bazı köyler tarafından kullanılmaktadır. Korkut ilçesinde daha çok Otluk ve Yakupağa Dağları yaylacılık faaliyetleri için kullanılmaktadır (Şekil 13).

Muş ilinde yaylalar morfolojiye bağlı olarak farklı yükseltilerde yer almaktadır. Yayla yerleşmelerinin görüldüğü en düşük yükselti kuşağı 1300-1550 m.'dir. Bu kuşakta Merkez ilçeye ait Diz (1389 m.- Karaçavuş dağı) ve İyisu (1453 m.-Otluk dağı) yaylaları bulunmaktadır. Yaylaların asıl başlama kuşağı 1551-1800 m.ler arasındadır. Merkez ile Varto ilçelerine ait dört ve Bulanık ilçesine ait bir yayla yerleşmesi bulunmaktadır. 1801-2050 m.ler arasında yayla yerleşmelerinin fazlaştığı Merkez ilçede 11, Varto'da 8, Bulanık'ta iki ve Malazgirt ve Korkut'ta ise 1'er yayla yerleşmesi görülmektedir. Bu yükselti basamağındaki yaylalar mezralarla birlikte Bingöl ve Şerafettin dağları üzerinde yoğunlaşmaktadır. 2051-2300 metreler arasında Merkez'de 11, Varto'da 19 ve Bulanık ilçesinde ise 5 yayla yerleşmesi görülmektedir. Bu yaylalar ilin batı ve kuzeybatısı kesiminde, özellikle de Varto ilçesinde bulunmaktadırlar. Daimi yerleşmelerin seyrekleştiği 2300 m.nin üzerindeki yükseltilerde yayla yerleşmeleri ön plana çıkmaktadır. Bu kuşakta Varto'da 29, Merkez ilçede 5 ve Bulanık'ta 2 yayla yerleşmesi vardır. Muş'ta yerleşmelerin üst sınırına karşılık gelen bu kuşakta sadece yayla yerleşmeleri vardır. 2550-2800 m yükselti kuşağında sadece Varto ilçesine ait 8 yayla yerleşmesi bulunmaktadır (Ağaçaltı-2600 m. ve Mergiarap-2823 m.).

Şekil 13. Muş İli'nde Yaylacılık Faaliyetinin Yapıldığı Alanların Dağılışı

Bu yükselti kuşağından sonra Muş'ta, daimi ya da geçici kırsal yerleşmelere rastlanmamaktadır. İlçelere göre yaylaların kullanım sürelerine baktığımızda alçak yaylalar, köy yerleşmelerine yakın kom ve mezralar Mayıs-Ekim (140-150 gün) dönemleri arasında kullanılırken, yüksek yayla kuşağında bulunan Merkez ilçeye ait 5 ve Varto'ya bağlı 29 yayla Haziran-Eylül ayı başlarında daha kısa dönemde (100-110 gün) kullanılmaktadır. Karın yerde kalma ve karın yere düşme süreleri yaylacılıkta yükseltiye bağlı yaylaların kullanım süresini belirlemektedir.

2.1. Bingöl Dağları Üzerindeki Yaylalar

Bingöl dağları üst Miyosen-Pliyosen yaşlı, kalkan veya tabla-kalkan şeklinde sönmüş bir yanardağdır. Bingöl'e 100 km uzaklıkta bulunması ve sınırlarının ancak 1/3'lük bölümü Bingöl geri kalan kısmı ise Muş ve Erzurum illeri içinde yer almasına karşılık, adını, üzerinde Pleyistosen glasyasyonu sonucunda oluşmuş çok sayıda sirk gölünden almaktadır. Kuzeyinde ve doğusunda Erzurum'un Tekman ve Hınıs, güneyinde Muş'un Varto ve batısında ise Karlıova ilçeleri ile çevrilidir. KB-GD yönünde uzanan bu yöndeki uzunluğu 50-55 km.yi, genişliği ise 30-35 km.yi aşan dağın alanı yaklaşık olarak 1500 km² yi, en yüksek noktası ise 3193 m.yi (Dağkale tepe) bulur. Doğusu ve güneyindeki Hınıs-Varto ovaları ile yükselti farkı 1300-1500 m.dir (Tonbul, 1996: 311). Bingöl dağında sayıları 30'u bulan değişik büyüklükte ve yükseltide sirk gölü bulunmaktadır. Buzullaşma sonucunda meydana gelmiş olan üzerinde çok sayıda sürekli ve mevsimlik göl bulunmaktadır. Oluşum bakımından bir kısmı sirk bir kısmı ise moren seddi gölü ve bir kısmı da geniş moren depoları üzerinde yer alan çukurlukları doldurmuş göl özelliği gösteren Bingöl dağı üzerindeki göllerin ortak özelliklerinden biri sularının içilebilir nitelikte oldukça berrak ve soğuk olmasıdır (Tonbul, 1997: 349-366). Muş ilinde yaylacılığın en yoğun görüldüğü saha olan Bingöl dağları su kaynakları ve çayır-mera arazileri açısından

da oldukça zengindir. Dolayısıyla Karlıova, Hınıs, Tekman ve Karayazı ve Varto ilçelerinin halkı bu dağı yayla olarak ortak kullanmaktadır.

Geniş çayır ve meralara sahip bu alanda 37 yayla ve kom yerleşmesi yer almaktadır. Yükselteleri su kaynaklarının farklı yükseltilerde uzanmasından dolayı 1618-2823 m. arasında değişmektedir. Yayla alanları arasındaki yükselti farkı 1205 m.dir. Bu farkın oluşmasında Bingöl dağlarının farklı morfolojik özellikleri etkili olmuştur. Muş ilinde önemli yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü bu saha Varto ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Muş ilinde 2500 m. üzerinde daimi yerleşmelerden üç köy (Gölyayla, Eryurdu ve Tuzlu) ve geçici yerleşmelerden ise sadece yayla yerleşmeleri görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Bingöl Dağları Üzerinde Yer Alan Yaylalar

Yayla Adı	Bağlı olduğu Köy	Yükselti (m)	Bağlı olduğu ilçe
Yeşildal	Yeşildal	1792	Varto
Hoşan	Sönmez mah.	1886	Varto
Çukurlu	Seki	2055	Varto
Selçuk	Almıçık	2072	Varto
Güllü	Taşlıyayla	2150	Varto
Acarkent	Acarkent	2260	Varto
Sarısöğütler	Çaltılı	2322	Varto
Göşkar	Yarlısu-	2336	Varto
Hotan	Oğlakçı	2336	Varto
Görgü	Görgü	2360	Varto
Göze	Çaltılı	2379	Varto
Uzunçayır	Uzunçayır	2272	Varto
Sultan Kom	Kom	2382	Varto-Hınıs Sınırı
Mamoş	Kom	2386	Varto-Hınıs Sınırı
Zengen	Güzeldere	2404	Varto
Horoz	Kom	2409	Varto
Eski Kurtcik	Görgü	2414	Varto
Elmalı	Görgü	2418	Varto
Mengel	Alabalık	2421	Varto
Seferek	Ağaçkorur	2441	Varto
Gertemert	Çobandağı	2449	Varto
Kortagül	Karlıova	2466	Varto-Karlıova sınırı
Kasım	Onpınar	2491	Varto-Tekman Sınırı
Mezra	Mezra	2492	Varto-Hınıs Sınırı
Şehit	Çobandağı	2495	Varto
Şehy	Yarlısu	2496	Varto-Hınıs Sınırı
Dapak	Diktepelcer	2497	Varto
Görgü	Görgü	2529	Varto
Toroman	Görgü	2545	Varto-Hınıs sınırı
Ağaçaltı	Ağaçaltı	2599	Varto
Armutkaşı	Armutkaşı	2645	Varto
Leylek	Leylek	2646	Varto
Sazlıca	Sazlıca	2697	Varto
Yayıklı	Yayıklı	2719	Varto
Çelçel	Görgü-Koçyatağı	2737	Varto
Yedikavak	Yedikavak	2766	Varto
Mergiarap	Taşlıyayla	2823	Varto

Kaynak: 1/25.000 ölçekli Muş İli paftaları (Harita Genel Müdürlüğü) ve Tarım İl müdürlüğü Kayıtları

Varto ilçesinde yayla, mezra ve komlar yaylacılık faaliyetleri için kullanılmaktadır. Yükseltinin fazla olduğu bir alan olduğu için diğer yerleşme tipleri içinde en ön plana çıkan yaylalardır. Yayla isimleri ya bağlı bulunduğu köy isimleriyle ya da eski isimleriyle anılmaktadır. Yeşildal, Acarkent, Görgü, Leylek, Sazlıca, Yayıklı hem köy yerleşmesinin hem de yayla yerleşmesinin adı olarak

kullanılmaktadır. Köy yerleşmeleri genellikle dağlık kütlelerin eteklerinde kurulduğu için mera alanlarını da yayla olarak kullanmaktadırlar. Acarkent, Ağaçalı, Alabalık, Armutkaşı, Başkent, Çallidere, Çaltılı, Çayçatı, Çaylar, Dağcılar, Diktepeler, Doğanca, Eryurdu, Gölyayla, Güzelkent, İçmeler, Koçyatağı, Leylek, Oğlakçı, Onpınar, Özkonak, Sağlıcak, Sazlıca, Seki, Taşçı, Teknedüzü, Tuzlu, Üçbulak, Yarlusu, Yayıklı, Yeşildağ ve Yılanlı köylerinden toplam 77.514 hayvan yaylaya çıkarılmaktadır. Varto ilçesinde yürütülen yaylacılık faaliyetlerinde küçükbaş hayvanların % 38'i Bingöl Dağı yaylalarına çıkartılmaktadır. Bu köyler Bingöl dağları eteklerinde sıralandığı için kendi mera alanlarını kullanması yanında tabloda belirtilen yaylaları da kullanmaktadırlar (Tablo 1).

Bunun dışında Karakoçan (Elazığ) ve Pertek'ten (Tunceli) yaklaşık 15.000 küçükbaş hayvan Mayıs-Ekim aylarında bu yaylaları kullanmaktadır. Oğlakçı köyüne ait Hotan mezrası güvenlik nedeniyle boşaltılmış olmasına rağmen mezrada yaşayanlar Mayıs-Ekim arasında daha yüksek kuşaklarda Haziran-Eylül başları yaylacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü dönemlerdir.

Bingöl dağları üzerinde yer alan yaylalar Erzurum-Kars yaylalarının geçiş güzergâhını oluşturduğu için genellikle yayla kiralama söz konusu değilse 20 gün ile bir ay arasında konaklama yapılır. Eğer yaylalar kiralanmışsa Haziran ayı başından Ekim ayına kadar yani karın yerden kalkma süresi ile tekrar yere düşme süresi arasında yaylalar kullanılmaktadır. Bingöl yaylaları Elazığ, Batman, Siirt ve Şanlıurfa'dan gelen yaylacılara kiraya verilmektedir. Kiracıların sürüleri, 300-500-700 ve 1000 koyundan, sürü miktarına göre de 3-5-7 ve 10 çobandan oluşan bir özellik göstermektedir. Varto'da 2008-2009 yılları arasında yayla ve mera alanlarına güvenlik nedeniyle çıkışların yasaklanması sonucunda hayvan sayısında düşüşler görülmektedir (Şekil 10). Vartolular yaylacılık faaliyetlerini sadece kendi yaylalarında sürdürmektedirler.

2.2. Şerafettin Dağları Üzerindeki Yaylalar

Muş ili doğusunda yer alan Şerafettin Dağları bir dağdan ziyade plato görünümündedir. Şerafettin dağlarıyla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinin gerçek yüksek yayla şekilleri başlamaktadır. Geniş dalgalı platolar, gür otlaklardan oluşan çayır alanları ve yoğun akarsu ağı yaylacılığın kaynak noktalarını oluşturmaktadır. Batıdan doğuya doğru gidildikçe çayır ve mera arazisi artarken orman örtüsü (meşe ağaçları) azalmaktadır. Şerafettin dağları Eosen flişleri ve kuzey yarısında da geniş volkanik kayalarla örtülmüştür. Şerafettin dağları üzerinde de 6 sirk gölü bulunmaktadır. Yaylacılık faaliyetlerinin geçmişten günümüze yürütüldüğü önemli bir alandır. Doğu ve Güneydoğudan bu alandaki yaylalara gelenlerin daimi yaylası durumundadır. Ayrıca bu dağlık kütle Erzurum-Kars yaylalarına gidiş yolu üzerinde olduğu için kısa süreli konaklamaların da yapıldığı bir alandır. Bingöl dağlarından sonra Muş ilinde yaylacılığın en yoğun yapıldığı alandır (Tablo 2).

Varto ilçesinde Şerafettin dağlık kütlesi üzerindeki yaylaları kullanan köy yerleşmeleri Aşağı Alagöz, Aşağı Hacıbey, Buzlugöze, Dallıöz, Hüseyinoğlu, İlbey, Kalecik, Kayalık, Kaygıtaş, Kaynarca, Kolan, Küçüktepe, Ocaklı, Ölçekli, Tepeköy, Ulusirt, Yayla, Yukarıhacıbey, Zorabat, Haksever ve Karameşedir. Bu köylerde toplam 68.826 küçükbaş hayvan Şerafettin yaylalarına çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bu kütle üzerinde Bingöl, Elazığ, Tunceli illerinden yaklaşık 5.000 küçükbaş hayvan bu yaylalara Haziran ayı gibi getirilip Ekim ayının ortalarında geri dönmektedir. Varto ilçesinde yürütülen yaylacılık faaliyetindeki küçükbaş hayvanların % 33'ü Şerafettin Dağı yaylalarına çıkartılmaktadır.

Köyler genellikle Şerafettin dağları eteklerinde kurulduğu için mera alanları da yaylak olarak kullanılmaktadır. Bu dağlık alandaki en düşük yükseltiye sahip yerleşme Bahattin komu olurken (1.679 m.) en yüksek yerleşme Haksever köyüne ait Sıçan yaylasıdır (2310 m.).

Şerafettin Dağlarını yaylalarını kullanan Merkez ilçeye bağlı Meşecik (1500 küçükbaş), Nadaslık (3000 baş), Tüten (1000 baş), Yelalan (6 aile-4000 küçükbaş), Beşparmak (3000 baş), Erencik (1000 baş), Kalecik, Yaygın ve Kardeşler köyleri bu alandaki "Kirivay yaylasını" ortak kullanmaktadırlar. Kalecik köyü yaylalarını Muş köyleri ile birlikte Viranşehir, Batman ve

Diyarbakır'dan yaklaşık 11.000 küçükbaş hayvan kullanılmaktadır. Ayrıca Merkez ilçeye bağlı Savaşçılar köyünün iki yaylasını (Keyno ve Şehitlik) Ağıllı, Beşparmak, Karabay ve Kalecik köylerinden yaklaşık 5000 civarında küçükbaş hayvan ve çobanları kullanılmaktadır. Yücepete köyünün "Somelik yaylası" Varto sınırında yer almakta olup 140 aile 20.000 küçükbaş hayvanı ile yaylacılıkla uğraşmaktadırlar. Ayrıca bazı yaylalar güvenlik sebebi ile kullanılmamaktadır. Örnek olarak, Sudurağı köyünün yayla alanına (Şarnilek yaylası) çıkış 1993 yılından beri yasaklanmıştır. 2300 m'den sonraki yaylalar Haziran-Eylül ayı başlarına karşılık gelen dönemlerde kullanılmaktadır.

Tablo 2. Şerafettin Dağları Üzerinde Yer Alan Yaylalar

Yayla Adı	Bağlı olduğu Köy	Yükselti (m)	Bağlı olduğu ilçe
Bhattin	Kom	1679	Varto
Yukarıbelen	Ağartı	1691	Merkez
Seyrek	Kolan	1805	Varto
Tekdüzü	Kaynarca	1879	Varto
Kaynarca	Kaynarca	1885	Varto
Ocaklı	Ocaklı	1902	Merkez
Şahmelek	Ocaklı	1915	Merkez
Kayalı	Kayalı	1926	Merkez
Kaynarca	Kaynarca	1927	Varto
Yücepete	Yücepete	1939	Merkez
Köprücük	Köprücük	1942	Varto
Kaygıntaş	Kaygıntaş	1987	Merkez
Sihak	Ağartı	2076	Merkez
Bahçe	Bahçe	2092	Merkez
Ölçekli	Ölçekli	2115	Varto
Bahçenin	Bahçe	2139	Merkez
Ocaklı	Ocaklı	2162	Varto
Kalecik	Kalecik	2176	Merkez
Aşağı	Yayla	2193	Varto
Varkan	Aşağı Hacıbey	2202	Varto
Körtégül	Yayla	2228	Varto
Tabanlı	Tabanlı	2233	Merkez
Dalıöz	Dalıöz	2250	Varto
Kavruk	Taşlıkaya	2250	Varto
Anzar	Konukbekler	2260	Merkez
Haksever	Haksever	2261	Varto
Güneş	Yayla	2309	Varto
Sıçan	Haksever	2310	Varto
Sadık	-	2324	Merkez
Hacıbey	Hacıbey	2400	Varto
Tayların	-	2430	Merkez

Kaynak: 1/25.000 ölçekli Muş İli paftaları (Harita Genel Müdürlüğü) ve Tarım İl Müdürlüğü kayıtları

2.3. Akdoğan Dağları Üzerindeki Yaylalar

Bingöl dağı kütlesi güneydoğu doğrultusunda hafif eğimli yüzeyler Hınıs ve Varto arasında Arpa beli geçidinden sonra Hınıs Ovaları arasında yüksek yaylalar alanı karşımıza çıkmaktadır. Bu alan Hınıs Ovası ile Murat Nehri arasında bir dağ kütlesi olarak belirir. Akdoğan (Hamurpet) adını almaktadır. Bingöl dağı gibi volkanik bir dağdır. Dağın yapısı delikli bazaltlardan oluşmakta olup yer yer kalkerli tabakalar yüzeylenir. Kütle GB-KD doğrultusunda uzanmakta olup en yüksek noktası 2879 m dir (Saraçoğlu, 1989). Zengin su kaynaklarına sahip kütlede çayır ve meralara bağlı olarak köy yerleşmeleri, komlar, ağıl ve yayla yerleşmeleri kurulmuştur. Yaylacılık faaliyetlerinin yoğun yapıldığı bir alandır. Hamurpet Gölü'nün doğusunda Golibaba (2650 m) ve Hızır Baba (2600 m) dağları yer alır. Her iki dağlık kütle de yaylacılığın yapıldığı akarsu ve çayır alanlarının geniş yer kapladığı bir plato özelliği göstermektedir.

Akdoğan dağları üzerindeki yaylaları Varto ve Bulanık ilçeleri halkı kullanılmaktadır. Varto ilçesinde Ağaçkorur, Akçatepe, Bağıcı, Batlaş, Boyalı, Çayır yolu, Çayönü, Değerli, Derince, Dönertaş, Erdoğan, Esenler, Gelintaşı, Göltepe, Karaköy, Karapınar, Kayadelen, Kayalidere, Kayalıkale, Kumlukuyu, Kuşluk, Omçalı, Özenç, Şanlıca, Ünaldir, Yedikavak, Yeşilpınar ve Yurttutan köyleri ve bağlı mezralarında toplam 60.000 küçükbaş hayvan Akdoğan (Hamurpet) yaylalarını kullanmaktadırlar. Ayrıca il dışından Elazığ ve Tunceli illerinden göçerler 10.000 civarında küçükbaş hayvan getirerek bu yaylaları kullanmaktadırlar. Bu alanda kurulan köy, mezra ve kom yerleşmeleri yaylacılık faaliyetini yürütmektedirler. Bu alanda bulunan yayla yerleşmelerinden Mutluca (1682 m) ve Eskiya (1941 m) dışında yükselti genellikle 2000 m.nin üzerinde yer almaktadır. Ortalama yayla yükseltileri 2200 m civarında olup en yüksek yayla 2485 m ile Zoro Yaylası (Esenler köyü) dir. Varto ilçesindeki küçükbaş hayvanların % 29'u Akdoğan dağları üzerindeki yaylalara çıkartılmaktadır. Omçalı köyü, Akçalı, Dönertaş, Karıncalı, Karapınar, Kartal ve Kadir mezraları güvenlik nedeniyle boşaltılmış fakat mezrada yaşayanlar ilkbahar ve yaz aylarını yaylalarında hayvan besleyerek geçirerek yaylacılık faaliyetlerini yürütmektedirler (Tablo 3).

Bulanık ilçesine ait köyler, Hınıs çayı havzasında yer alan Akdoğan dağları üzerinde yaylacılık yapmaktadırlar. Ancak güvenlik nedeni ile bazı köy ve mezralar boşaltıldığı için bu alandaki yaylalara uygun olduğu sürece (Eski yol, Toklular, Altınoluk, Akçakaynak ve Seçme köyleri yaylaları) Batman, Bitlis, Erzincan, Siirt, Şanlıurfa, Tunceli ve Van'dan gelen sürü sahipleri ve 19.000 küçükbaş hayvan çıkartılmaktadır. Dolayısıyla buradan göç eden aileler hem kendileri hem de il dışından gelen göçerler Mayıs-Haziran aylarında yaylalara çıkarak faaliyeti sürdürüp Ekim ayı gibi tekrar yaylalardan dönmektedirler. Batman ilinin Beşiri, Kozluk, Merkez ilçelerinden 12 aile 11.300 küçükbaş hayvanla Akdoğan dağlarına yaylacılık amaçlı çıkmaktadır.

Tablo 3. Akdoğan Dağları Üzerinde Yer Alan Yaylalar

Yayla Adı	Bağlı olduğu Köy	Yükselti (m)	Bağlı olduğu ilçe
Mutluca	Yeni mahalle	1682	Varto
Eski	Oğlakçı	1941	Varto
Kayadelen	Kayadelen	2037	Varto
Kötükom	Mezra	2054	Varto
Aşağı Akçakaynak	Akçakaynak	2062	Bulanık
Karapınar-mezra	Karapınar	2075	Varto
Akçakaynak	Akçakaynak	2162	Bulanık
İspahan	Yurttutan	2184	Varto
Avriz	Erdoğan	2186	Varto
Omçalı	Ünaldir	2190	Varto
Bitülü	Bitülü	2198	Bulanık
Yukarıakçakaynak	Akçakaynak	2217	Bulanık
Doğantepe	Doğantepe	2256	Bulanık
Ünaldir	Ünaldir	2256	Varto
Caka	Kom	2266	Varto
Karapınar	Karapınar	2308	Varto
Bostancılar	Bostancılar	2316	Bulanık
Ali Külek	Alikülek	2406	Bulanık
Zoro	Esenler	2485	Varto

Kaynak: 1/25.000 ölçekli Muş İli paftaları (Harita Genel Müdürlüğü) ve Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları

Bu yaylalar içinde en fazla küçükbaş hayvan Eski yol köyü (6.630 baş) yaylalarına çıkmaktadır. Batmandan gelen göçerler tarafından Seçme (1440 baş) ve Toklular köyü (2000 baş) yaylaları tercih edilmektedir. Batman Merkez ilçede daha çok yaylacılık için (9 aile, 7.440 hayvan) Akdoğan dağları

tercih edilmektedir. Batman'ın iklim özellikleri sürü sahiplerini geniş çayır ve mera alanları ile zengin su kaynaklarına sahip bu alanlara yönelmiştir. Murat nehri havzasına dahil olan Bostancılar köyü yaylaları, Kozluk (1 aile 1225 koyun), Tercan (1 aile- 200 hayvan), Siirt Merkez ilçeden gelen (2 aile ve 2500 hayvan) sürü sahipleri tarafından kiralanmaktadır.

Hizandan (Bitlis) gelen 1 aile ve 1000 hayvanı Arakonak yaylasına, Siirt Merkez ilçeden gelen 3 aile ve 1850 hayvanı Seçme yaylalarına, Siverek'ten (Şanlıurfa) gelen 1 aile ve 150 hayvanı Eskiyo köyü yaylalarına, Pertek'ten 1 aile ve 100 hayvanı Altınoluk köyü yaylalarına ve Özalp (Van)'dan gelen 2 aile ve 250 hayvanı Okçular ve Sultanlı köyü yaylalarına çıkmaktadırlar. Bulanık yaylalarının bu kesimdeki yükselteleri 2000-2320 m.ler arasında değişirken en düşük yükselti 2063 m ile Aşağı Akçakaynak ve en yüksek yaylası ise Bostancılar (2316 m) yaylasıdır. Akçakaynak köyü ve mezraları güvenlik nedeniyle boşaltılmış ve nüfus Muş'un farklı yerlerine yerleşmiştir. Burada oturan nüfus yazın 3-4 aylığına tekrardan köylerine çıkıp hayvan (1700 baş) beslemektedirler.

Bulanık ilçesinde toplam 159.213 küçükbaş hayvanın % 42'si (66.700 baş) yaylalara çıkarılmaktadır. Akçakaynak köyü ile birlikte Köprüyolu (6000 baş), Bostancılar (4000 baş) ve 7 mezradan oluşan Seçme köyü (3000 baş) toplam 14.700 küçükbaş hayvanla Akdoğan dağları üzerinde yaylalara çıkmaktadırlar.

2.4. Karaçavuş Dağları Üzerindeki Yaylalar

Genç Boğazı'ndan Rahva Düzüne kadar Muş Ovası'nın güneyi boyunca uzanan Karaçavuş Dağları genel olarak plato görünümünde olup tek tek tepelik alanların bulunduğu bir saha görünümündedir. Genişliği 20 km² olup yükselti hiçbir yerde 2000 m.nin altına düşmemektedir. En yüksek noktası 2685 m ile Muş şehrinin güneyinde uzanan Kurtik dağıdır. Muş çöküntü ovasına bakan kuzey yamaçlar dik eğimli yüzeylerle kademeli bir şekilde alçalmaktadır. Güney yamaçlarda da benzer özellikler görülmektedir. Kaynağını asıl sırttan alan akarsular kütleli derin vadiler oluşturarak yarımlardır. Karaçavuş Dağları Muş ilinde orman örtüsünün en yoğun görüldüğü kesimlere karşılık gelmekte ve güneye bakan yamaçlar meşe ormanları ve çalı formasyonları ile örtülüdür. Sıradağların üst zonları orman örtüsünden yoksun tamamen çayır ve mera arazisi konumundadır. Akarsu ağı tarafından yoğun işlenen saha geniş yaylaların bulunduğu ve yaylacılığın yürütüldüğü bir alana karşılık gelmektedir. Kızıl Ziyaret Dağı ve Kurtik Dağları üzerinde yoğun bir şekilde yaylacılık yapılmaktadır. Karaçavuş dağları Bitlis önünde de geniş yaylalara sahip olup bu alanda sona ermektedir (Saraçoğlu, 1989).

Karaçavuş Dağları kar kalınlığının (117 cm) en fazla olduğu alanlardan biridir (Şekil 3). Kar örtüsü 7 ay boyunca yerde kalmaktadır. Karaçavuş dağları üzerinde yer alan yaylalar Batman, Muş ve Bitlis ilinde yer alan yaylacılar tarafından kullanılmaktadır. Merkez ilçe halkının kullandığı bir diğer yayla alanıdır. Bu dağlık kütle üzerinde dört önemli yayla alanı vardır. Bunlar; Kurtik, Zoveser, Kozma ve Şen yayla alanlarıdır (Tablo 4).

Bu kütle üzerinde Merkez ilçenin önemli yayla alanı Kurtik Dağı yaylalarıdır. Bu yaylaları kullanan Güzeltepe (15 aile-7000 küçükbaş), Bozbulut (5 aile-6000 küçükbaş), Ekindüzü (30 aile-7000 küçükbaş) köyleridir. Ekindüzü yaylacıları kışlak olarak ise Kozluk (Batman) ve Silvan (Diyarbakır) çevrelerini kiralarak kullanmaktadırlar. Bu alanda ayrıca Derecik köyüne (20.000 küçükbaş) ait yedi yayla alanı vardır. Derecik köyü Darboğaz ve Bakraç mezraları (23 hane-406 kişi) güvenlik nedeniyle boşaltılmış olup bu mezra sakinleri Muş ovası üzerinde yer alan Tandoğan köyüne yerleşmişlerdir. Bu köye yerleşenler yaz aylarında kendi yaylalarını Mayıs-Ekim dönemlerinde kullanmaktadırlar. Yine aynı şekilde Taşoluk köyüne yerleşen Derecik köylüleri (8 hane) Üçevler köyü yaylalarını kullanmaktadırlar. Kışlak alanı olarak da (3 hane-10.000 küçükbaş) Kozluk ve Karacadağ platosunu kullanmaktadırlar.

Tablo 4. Karacavuş Dağları Üzerinde Yer Alan Yaylaları

Yayla Adı	Bağlı olduğu Köy	Yükselti (m)	Bağlı olduğu İlçe
Komlar		1788	Merkez
Pekut	Alaniçi köyü	1897	Merkez
Delava	Üçevler	1899	Merkez
Merga	Cevizlidere	2115	Merkez
Zirabi	Arıköy	2267	Merkez
Mahmut	Üçevler	2330	Merkez
Havar	Arıköy	2387	Merkez
Bedo	Karlıdere	2405	Merkez
Cırrık	Arıköy	2425	Merkez
Derecik	Derecik	2432	Merkez
İncesu	Ilıca	2437	Merkez
Ekinci	Ilıca	2442	Merkez
Tosunlu	Ilıca	2472	Merkez
Çukurbağ	Çukurbağ	2506	Merkez
Kelesor	Kepenek	2522	Merkez
Kırmızıkilise	Kepenek	2534	Merkez
Zoveser	Ağıllı-İnardı	2700	Merkez
Kozmadağı	Çukurbağ	2713	Merkez

Kaynak: 1/25.000 ölçekli Muş İli paftaları (Harita Genel Müdürlüğü) ve Tarım İl Müdürlüğü kayıtları

Yayla Mayıs-Ekim döneminde kullanılmaktadır. Dağın yüksek kesimlerinde yer alan yaylalar tüzel kişilere aittir. Kişilere ait olan bu yaylaları ayrıca Çukurbağ (6000 küçükbaş), Çatbaşı (1500 küçükbaş), Tekyol (2500 küçükbaş) ve Toprakkale (3000 küçükbaş) köyleri kullanılmaktadır. Üçevler köyü Mahmut yaylasına Çavuştepe ve Cevizlidere (Cevizlidere köyünün Merga, Haşık, Dana ve Haşin mezraları güvenlik nedeniyle boşaltılmış) köylerinden yaklaşık 10000 küçükbaş hayvan getirilmektedir. Arıköy'e bağlı yaylalara (Cırrık, Havar, Zirabi, Girekol) 15.000 civarında küçükbaş hayvan getirilmektedir. Ilıca köyünün yaylalarına (Tosunlu, Ekinci ve İncesu) yaylalarına 20.000 civarında küçükbaş hayvan götürülmektedir. Ortakent köyüne boşaltılan sağlık köyünden yerleşenler (60 kişi) yazın köylerine çıkarak 2-3 aylık bir dönemde (775 koyun) hayvancılık faaliyetlerini sürdürmektedirler. Sağlık köyünden yine bazı aileler hayvanlarını Ağaçlı köyüne götürmektedirler.

Bu dağlık kütle üzerinde bir diğer önemli yayla alanı da Merkez ve Sason ilçesi sınırında yer alan Zoveser yaylalarıdır. Bu yaylalar, Inardı (10.000 baş), Ağıllı (6000 baş), Derecik ve Ilıca köyleri başta olmak üzere Merkez ilçeye bağlı 13 köy yerleşmesi tarafından kullanılmaktadır. Bu yaylalara yerel halk yaklaşık 15.000 civarında küçükbaş hayvan çıkartmaktadır. Ayrıca Zoveser yaylaları Batman ve Diyarbakır'dan gelen sürü sahiplerine (10 aile) de kiralanmaktadır. Gelen sürü sahipleri yaklaşık 5.000 civarında küçükbaş hayvanını Mayıs-Ekim arasında burada otlatmaktadır. Zoveser yayla alanı yaklaşık 50.000 küçükbaş hayvanın otlatıldığı önemli bir yaylacılık sahasıdır.

Karacavuş dağları üzerinde yer alan bir diğer yayla alanı da Muş ve Diyarbakır (Kulp) sınırında yer alan Kozma dağı yaylasıdır. Bu yayla alanı güvenlik nedeni ile çoğunlukla kapalı olduğu için hayvancılık faaliyetlerinin en çok zarar gördüğü alandır. Tüzel kişilere ait yaylalar yer almaktadır. Bu alanlar, Eğrişmeç (3000 baş), Güdümlü (5000 baş), Yamaç (3000), Arpayazı (3000 baş) ve Özdilek (2000 baş) köylerindeki Şerefkan, Taşlar, Batikan ve Nasırlar aşiretlerine ait yaylalardır. Yaylalar yasaklandığı için hayvan sayısında da azalmalar olmuştur. Yamaç köyüne ait yaylalar 1993 yılından beri güvenlik nedeniyle boşaltılmış ve yaylacılık faaliyetleri yasaklanmıştır. Yaylacı gruplar Mayıs-Ekim arasında bu alanda yaylacılık yapmaktadırlar. Ayrıca bu alandaki yaylaları Karacadağ'dan gelen beş aile yaklaşık 4000 küçükbaş hayvanı ile kullanılmaktadır.

Şen yaylası ise Kulp ilçesine aittir. Genellikle Kulp halkı tarafından kullanılan bu yayla alanına ayrıca Merkez (Muş) ilçeye bağlı Çatbaşı, Kayalısu, Eralanı ve Alaniçi köylerinden 8500 küçükbaş hayvan götürülmektedir.

Bu belirgin olan dört yayla alanı dışında bazı köylerin kullandığı farklı yaylalara bulunmaktadır. Bunlardan; Çukurbağ köyüne ait aynı isimli yayla (20.000 küçükbaş), Kepenek köyüne ait Kelesor ve Kilise yaylaları (3000 küçükbaş) ve Suluca köyünün Kırmızı Kilise yaylasına 10.000 küçükbaş hayvan götürülmektedir. Kırmızı Kilise yaylasına çıkartılan hayvanlar kışlak olarak Kozluk ilçesini (3 aile-1000 küçükbaş) tercih etmektedirler.

2.5. Diğer Alanlar

Otluk Dağları: Muş ovasının kuzeydoğusunda yer alan bu dağlık kütle üzerindeki yaylaları Merkez ve Korkut ilçelerine ait köyler tarafından kullanılmaktadır. Merkez ilçede Aligedik (Fındıklı ve Mescitli mezraları-5000 küçükbaş), Bostankent (Göl ve Kaniyakala yaylaları -2500 küçükbaş), Üçsirt (4000 küçükbaş), Yukarı Sızma (Delav yaylası-4000 küçükbaş), Sürügiden (Sandal yaylası-6000 küçükbaş), Sarıdal (3500 küçükbaş), Kutlugün (Kutlugün yaylası-2000 küçükbaş) ve Çiftpınar köyleri halkı yaylacılık için bu dağlık kütle kullanmaktadırlar (Tablo 5).

Korkut ilçesinde ise Çınardı (Beyazsu yaylası-4500 küçükbaş-20 kişi), Çalaplı (Merganran yaylası 1500 koyun 13 kişi), Değirmitaş (Kaşdibi mezrası 1100 küçükbaş 4 kişi) ve Karakale (Çaduran ve Gaze yaylaları-4300 küçükbaş 8 kişi) köyleri Otluk dağı yaylalarını kullanmaktadırlar.

Tablo 5. Diğer Dağlık Alanlardaki Yaylalar

Yayla Adı	Bağlı olduğu Köy	Yükselti (m)	Dağlık Kütle	Bağlı olduğu ilçe
Bulanık	Bulanık	1664	Bilican	Bulanık
Aligedik	Aligedik	1729	Otluk	Merkez
Mescitli	Mescitli	1769	Otluk	Merkez
Alikülek	Alikülek	1890	Golibaba	Bulanık
Koyunağlı	Koyunağlı	1895	Golibaba	Bulanık
Delava	Yukarı Sızma	1899	Otluk	Merkez
Çiftpınar	Çiftpınar	1922	Otluk	Merkez
Duman	Rüstemgedik	1939	Bilican	Bulanık
Soyu Paşa	Fenek	1944	Top	Malazgirt
Fındıklı	Aligedik	1955	Otluk	Merkez
Beyazsu	Çınardı	1990	Otluk	Korkut
Lala Dağı	Erentepe	2000	Lala	Bulanık
Sandal	Sürügiden	2011	Otluk	Merkez
Kaniyakala	Bostankent	2048	Otluk	Merkez
Kekeli	Kekeli	2050	Yakuppağa	Bulanık
Atoma	Kırkgöze	2057	Yakuppağa	Bulanık
Daşın	Kıkgöze	2060	Yakuppağa	Bulanık
Tico	Koçtarla	2040	Yakuppağa	Korkut
Kanderesi	Koçtarla	2050	Yakuppağa	Korkut
Kız Kapan	Gölağıl	2332	Top	Malazgirt

Kaynak: 1/25.000 ölçekli Muş İli paftaları (Harita Genel Müdürlüğü) ve Tarım İl Müdürlüğü kayıtları

Bilican Dağları: Bulanık ve Liz Ovaları arasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Bilican dağlarının en yüksek noktası Bilican tepe (2950 m.) dir. Bulanık ve Liz ovalarındaki köylerden bu alana yaylacılık için çıkılmaktadır. Bulanık ilçesine ait Duman, Hayat, Orta ve Kazım yaylaları yer almaktadır. Bu yaylaları Rüstemgedik (8000 baş), Elmakaya (3.000 baş), Esenlik (3.000 baş), Gölyanı (5.000 baş), Meşeiçi (5.000 baş), Mollakent (2.000 baş), Uzgörür (5.000 baş) ve Yemişen (2.000 baş) köyleri (33.000 küçükbaş) kullanmaktadırlar. Bulanık ilçesinin yaylacılık açısından en önemli alanıdır.

Yakuppağa Dağları: Muş İli'nin güneydoğusunda doğu-batı doğrultusunda uzanan Karaçavuş dağlarının en yüksek zirvesi 2400 m.dir. Muş-Van illeri arasında doğal sınırı oluşturmakta ve önemli bir bölümü Van sınırları içerisinde yer almaktadır. Bulanık ve Korkut ilçesinde yer alan köyler

tarafından yaylacılık için kullanılmaktadır. Bulanık ilçesinde Kekeli ve Kırkgöze (5000 baş) köyleri Yakupağa Dağları üzerinde yer alan Atoma, *Kekeli*, Daşın ve Yakupağa *yaylalarını* kullanılmaktadırlar. Bulanık ilçesinde ayrıca Erentepe beldesi (5000 baş) sakinleri Laladağı yaylalarını kullanmaktadır. Bu alanda kullanılan yaylalar 1600-2300 m. arasında yer almaktadır.

Korkut ilçesinde ise Koçtarla (Tico ve Kanderesi yaylaları 500 küçükbaş 5 kişi), İçboğaz (Alidino mezarası-4500 koyun 12 kişi) ve Sarmaşık (Karadağ-2500 küçükbaş 10 kişi) köyleri Karaçavuş dağlarını yayla alanı olarak kullanmaktadır.

Malazgirt ilçesindeki köyler çoğunlukla kendi mera alanlarını yayla alanı olarak kullanılmaktadırlar. Lala ve Top dağı eteklerinde kurulmuş olan Alyar (1000 baş), Arslankaya (800 baş), Gölağıl (800 baş) ve Fenek (600 baş) köyleri bu dağları yayla olarak kullanılmaktadırlar. Yaylaların Malazgirt ilçesinde çok yoğun olmamasının sebebi köylerin kendi meralarını kullanması ve küçükbaş hayvancılığının yerini sığır yetiştiriciliğinin almasıdır. Sığır yetiştiriciliği genellikle mera hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. 1995-2009 yılları arasında büyükbaş hayvancılığa verilen teşviklerin artması ve yayla ve meralara çıkışların yasaklanması küçükbaş hayvan sayısının % 55 oranında azalmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Muş ilinde yaylacılık faaliyetleri ilin morfolojik yapısı, su kaynakları ve sosyal yapısı ile yakın ilişki içerisinde. Şöyle ki il arazisinin büyük bir bölümü alçak ve yüksek plato sahalarından oluşmaktadır. Yükseltinin ortalama 1692 m. olduğu ilde dağlık kütleler 2000 m.nin üzerinde olup yüksek plato özelliği göstermektedirler. Murat nehri ve kolları tarafından parçalanmış plato sahaları aynı zamanda zengin kaynaklar ve sirk göllerini de barındırmaktadır. Yükselti ve yeryüzü şekillerinin uygunluğu ile birlikte İklim özellikleri özellikle de yağış ve sıcaklık koşulları yaylacılığı teşvik etmektedir. Sanayileşme açısından son derece geri kalmış ilde coğrafi koşullar ancak tarım ve hayvancılığa olanak tanımaktadır. 1993, 2008 ve 2009 yılları Muş ilinde yayla ve mera alanlarına çıkışların güvenlik nedeniyle yasaklandığı ve bununla ilişkili olarak hayvan sayılarında azalmaların görüldüğü yıllar olmuştur. Yaylalara çıkışların yasaklanması sonucunda küçükbaş hayvancılığın giderek azaldığını ve yerini özellikle melez sığır yetiştiriciliğine bıraktığını görmekteyiz. Tüm bunların yanında özellikle Türkiye'de net göç hızında 10. sırada yer alan ilde aynı zamanda kırsalda hızlı bir nüfus azalması da yaşamaktadır. Tüm bu coğrafi faktörler ışığında yaylacılık faaliyetleri değerlendirilirken doğal koşulların etkin olduğu bir ekonomik düzen ortaya çıkmıştır.

Muş yaylaları dört temel alanda yer almaktadır. Bingöl dağları yaylaları Varto ilçesi, Akdoğan (Hamurpet) yaylaları Varto-Bulanık ilçeleri, Şerafettin Dağları yaylaları Varto-Merkez ilçe tarafından kullanılmaktadır. Yaylaların yoğunlaştığı bu alanlar aynı zamanda geniş çayır ve mera alanlarının da bulunduğu sahalardır. Dağlık kütlelerin eteklerinde kurulan köyler, köy altı yerleşmeleri olan kom ve mezarları da aynı zamanda yayla olarak kullanılmaktadırlar. Yükseltinin fazla olması yerleşmelerin dağlık kütle eteklerinde yoğunlaşmasına, mezra-kom yerleşmelerinin morfolojik ünitelerle köyün hayat sahasından ayrılması bu sonucu doğurmuştur.

Muş ilinde yaylacılık faaliyetleri aynı zamanda Muş Güneyi Dağlık sahasına dahil Karaçavuş Dağları, İlin ortasında Muş ovasının kuzeyinde uzanan Otluk dağları, kuzeydoğusunda yer alan Top-Laladağı ve Bulanık ovası ile Liz Ovası'nı ayıran Bilican ve Golibaba dağları üzerinde de yürütülmektedir.

Yoğun olarak Varto, Merkez ve Bulanık ilçelerinde yaylacılık faaliyetleri görülürken, Malazgirt ilçesi yükselti olarak üst basamaklarda yer aldığı için var olan büyükbaş hayvancılık faaliyetleri yayla özelliği gösteren meralarda sürdürülmektedir. Muş ovası kenarında yer alan Korkut ilçesinde yaylacılık çok ön plana çıkmamıştır. Hasköy ilçesinde ise yaylacılık faaliyeti küçükbaş hayvancılığın azalmasına bağlı olarak artık yapılmamaktadır.

Yaylacılıkla uğraşan köyler dışarıdan gelen göçer grupları kabul etmezken, güvenlik nedeniyle boşaltılan kırsal yerleşmelerin yayla alanları Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Tunceli ve Elazığ'dan gelen gruplara kiralanmaktadır. Muş ilinde hayvancılıkla uğraşan bazı sürü sahipleri özellikle Karacadağ platosu etekleri ve Diyarbakır havzasını kışlak olarak kullanılmaktadır. Muş yaylalarını ön plana çıkaran en önemli özellik ise Erzurum-Kars yaylalarının geçiş güzergâhı üzerinde yer almasıdır. Dolayısıyla yaylacılık faaliyetleri açısından hareketli bir sahaya karşılık gelmektedir.

Yaylaların yükselteleri ile köy ve diğer kırsal yerleşmelerin yükselteleri arasında çok önemli bir fark oluşmaması yanında köylerin geniş mera alanlarına sahip olması çoğu köyde yaylacılık faaliyetinin sürdürülmemesine neden olmaktadır. Yayla yerleşmelerin sayıca en fazla arttığı yükselti kuşağı 2050 m.nin üstündedir. Bu kuşakta toplam 71 yayla yerleşmesi görülmektedir. Toplam yayla sayısı 124 tanedir. Ancak bunun 96'sı yayla, geri kalanı ise yayla olarak kullanılan üst yükselti basamaklarındaki mezra ve komlardır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, C.A., (1993), Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiye Coğrafyası Dergisi, S.2, s1-51, Ankara.
- Arınç, K., (2016), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- Atalay, İ., (1983), *Muş Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Denker, B., (1960), Güneydoğu Toroslarda Göçebelik, Wolf-Dieter Hütteroth'a Göre, Türk Coğrafya Dergisi, S.20, s.136-142, İstanbul.
- Darkot, B., (1975). *Türkiye İktisadî Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No :51, İstanbul
- Doğanay, H., (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Milli Eğitim Basımevi.
- Doğanay, H. & Zaman, S., (2004), Oba-Yayla Yerleşmelerine Tipik İki Örnek: Çambaşı ve Turnalık Obaları (Ordu İli). Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 43, İstanbul.
- Doğanay, H. & Coşkun, O., (2013), Türkiye Yaylacılığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sorunları. Doğu Coğrafya Dergisi, S.30, s.1-28. Erzurum
- Durmuş, E. & Çağlıyan, A., (2009), Tunceli İlinde Yaylacılık, Fırat Üniversitesi, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, C:8, S:1, s.84-102, Elazığ.
- Durmuş, E. & Dölek, İ., (2019). Geographical distribution of the settlement types in the province of Muş. *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 256-278.
- DPT (2000). Doğu Anadolu Projesi Ana Planı Mevcut Durum ve Analizleri. Cilt I, Ankara: T.C Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı.
- Emiroğlu, M., (1977), Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık, A.Ü.DTCF Yay. No:272, Ankara.
- Erinç, S., (1969). *Klimatoloji ve Metodları*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yayınları No: 994135.
- Güneş, H. & Toprak, A. & Sunkar, M., (2013), Muş Şehrini Etkileyen Çar ve Muş Derelerinin Bazı Jeomorfometrik İndislere Göre Analizleri, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 11-13 Kasım 2013, Ankara

- Hütteroth, W.D., (1959), *Bergnomaden und Yaylabauern im Mittleren Kurdischen Taurus*, Marburg.
- Koçman, A., (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Koday, S., (2005), Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:949, Erzurum.
- Kutlu, M., (1987), *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay No:84, Ankara.
- Saraçoğlu, H., (1989), Doğu Anadolu Bölgesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Somuncu, M. & Akpınar, N. & Kurum, E.& Çubukkaya, N.& Özelçi Eceral, T., (2015), Doğu Karadeniz Bölgesi Yaylalarının İşlevlerinde Meydana Gelen Değişim ve Sonuçları, Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu(6-7 Kasım 2014), s.77-104, Bilecik.
- Sönmez, M.E., (2014), *Muş Ovası'nın Tarımsal Potansiyeli ve Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler Makalelerle Muş Kitabı*. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.
- Şaroğlu, F., (1985). *Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi*. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul).
- Tonbul, S., (1996), Bingöl Dağının Volkan Morfolojisi ve Volkanizma-Tektonik İlişkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:8, S:1, s.311-340.
- Tonbul, S., (1997), Bingöl Dağında Buzul Şekilleri, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S:6, s.347-374.
- Toprak, A. & Sunkar, M., (2017), Muş Ovasını Drene Eden Karasu Çayı Havzasının (Muş) Hidromorfometrik Analizi, Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu, 2-14 Eylül 2017, Elazığ
- Topraksu (2002), Muş İli arazi Varlığı Haritası, Ankara, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
- Tunçdilek, N., (1967), *Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı: Köy-Altı İskan Şekilleri*. İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yayın No:49, İstanbul.
- Tunçel, H., (2015), Coğrafyanın Yaylacılık Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme, Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu(6-7 Kasım 2014), s.5-27, Bilecik.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü) (1995-2018). Hayvancılık istatistikleri
- TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü) Nüfus İstatistikleri
- Yiğit, A., (2015), Türkiye'de Yaylacılık Faaliyetlerinin Gerilemesi ile Karın Yerde Kalma Süresi Arasındaki İlişkiler, Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu(6-7 Kasım 2014), s.133-148, Bilecik.
- Zaman, S., (2007), Fonksiyonel Değişim Sürecinde Antalya Beydağları Yaylaları. Atatürk Üniv. Yay.No: 967, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yay. No: 125, Erzurum.